

מהון חברתי לפעולה קולקטיבית
הבנת תהליכי השיקום של קהילות עוטף עזה לאחר שבעה
באוקטובר

ממצאי ביניים ממחקר אורך תלת-שנתי

חוקרים:
פרופ' דבורה שמואלי
דר' דניאל זייצ'יק
דר' מיכל בן-גל
דר' יונת ריין-ספיר
מר' יוסי חן

מחקר ממומן ע"י הקרן הלאומית למדע (ISF)

יולי 2026

תקציר

רקע ומטרות המחקר

דוח זה מציג ממצאי ביניים מן השנה הראשונה של פרויקט מחקר תלת־שנתי הבוחן את הקשרים הדינמיים בין הון חברתי, משאבים חברתיים-קהילתיים ותהליכי השיקום של יישובי עוטף עזה לאחר מתקפת שבעה באוקטובר 2023. המחקר בוחן כיצד משאבים קהילתיים, וספציפית הון חברתי משפיעים על יכולתן של קהילות להשתקם, וכיצד האסון עצמו ותהליך השיקום מעצבים מחדש את ההון החברתי לאורך זמן.

לדוח שלוש מטרות מרכזיות:

- לעדכן את משתתפי המחקר בממצאי הביניים;
- לספק למקבלי החלטות תובנות העשויות לסייע בליווי ובעיצוב תהליך השיקום המתמשך;
- להציג לקהילה המחקרית ולציבור הרחב את הממצאים הראשוניים העולים מן השלב הראשון של המחקר.

הממצאים מבוססים על סדרת ראיונות עומק עם תושבים ומובילי קהילות שנערכו בין דצמבר 2024 לנובמבר 2025, ועל שני סקרים שהופצו בתחילת 2025 ובתחילת 2026. במהלך השנה הקרובה ייערך סבב נוסף של ראיונות וסקר, שיאפשר לבחון את השינויים לאורך זמן ולהעמיק את ההבנה של יחסי הגומלין בין הון חברתי, משאבים קהילתיים ותהליכי השיקום.

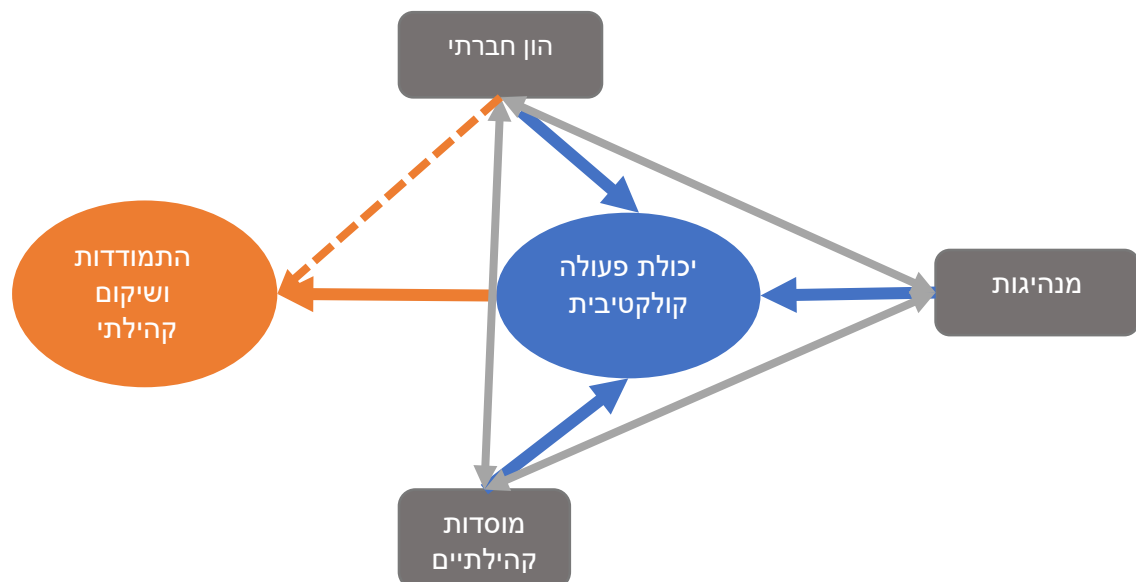
למרות שהמחקר יצא לדרך מתוך התמקדות בהון חברתי, ממצאי הביניים מצביעים על תמונה רחבה יותר. הממצא המרכזי העולה מן השלב הראשון הוא כי **היכולת לפעולה קולקטיבית** (collective action capacity) היא המנגנון המרכזי המאפשר לקהילה להתמודד עם משבר ולהשתקם ממנו. הון חברתי הוא אמנם מרכיב חיוני במנגנון זה, אך אינו פועל לבדו. לצדו ממלאים תפקיד מכריע גם איכות המנהיגות וחוזק המוסדות הקהילתיים (פורמליים ושאנים פורמליים). בהתאם לכך, הדוח מאמץ הסתכלות רחבה יותר, המתייחסת לא רק להון חברתי, אלא למכלול המשאבים החברתיים-קהילתיים המעצבים את יכולת ההתארגנות והשיקום.

למרות שהפרויקט נמצא כיום רק במחצית דרכו, כבר היום עולים ממנו הממצאים החשובים הבאים:

- **היכולת לפעולה קולקטיבית היא המנגנון המרכזי של השיקום.** המחקר מראה כי יכולתה של קהילה לפעול באופן קולקטיבי נשענת על שלושה מרכיבים: הון חברתי, מנהיגות ומוסדות קהילתיים.
- **מבנה הקהילה חשוב לא פחות מרמת ההון החברתי שלה.** תרומתו של ההון החברתי לתהליך השיקום תלויה באופן שבו הקהילה מאורגנת ובתפקידים שממלאים מוסדותיה ומנהיגיה.
- **השיקום משנה את ההון החברתי, ולא רק מושפע ממנו.** בעוד שברמת הפרט נמצאו שינויים מוגבלים בלבד, ברמת הקהילה נרשמה עלייה משמעותית בהון החברתי, במיוחד בהון החברתי המקשר בין קהילות למוסדות השלטון.
- **השיקום מתקדם, אך אינו אחיד בין התחומים.** ממצאי הסקר מצביעים על התקדמות ברוב תחומי השיקום, אולם תחושת הביטחון והאמון במוסדות הממשל משתקמים בקצב איטי

יותר. ממצאים אלו מדגישים את החשיבות שבהמשך המעקב אחר תהליך השיקום לאורך זמן.

למצאים אלה חשיבות בשני מישורים. ראשית, הם מספקים תובנות שיכוונו את המשך מאמצי השיקום בעוטף. בפרט, הם מדגישים את החשיבות שבהשקעה בחיזוק יכולתן של קהילות לפעול באופן קולקטיבי, באמצעות חיזוק ההון החברתי, המנהיגות והמוסדות הקהילתיים. שנית, הם מספקים תובנות באשר לאופן שבו ניתן לרתום משאבים חברתיים-קהילתיים להתמודדות עם אסונות עתידיים.

חמש נקודות חשובות

חשיבות אופייה של הקהילה

תרומתה של הקהילה בחירום ובשיקום תלויה לא רק בחוזקה, אלא גם באופי הקשרים שהיא מטפחת בשגרה. קהילות המתמקדות בעיקר בחיזוק הקשרים בתוך הקהילה – תבנית האופיינית יותר ליישובים קטנים – מצליחות בדרך כלל לתת מענה טוב לצורכי חברי הקהילה. לעומתן, קהילות המתמקדות גם ביצירת קשרים ושיתופי פעולה עם קהילות וגורמים מחוץ לקהילה – תבנית האופיינית יותר לערים – מסוגלות לסייע גם לאוכלוסייה רחבה יותר מעבר לחברי הקהילה.

התארגנות קולקטיבית ← שיקום קהילתי

המסוגלות של הקהילה לפעול באופן קולקטיבי היא קריטית ליכולת של הקהילה להתמודד עם אירועי חירום ולהשתקם.

הון חברתי, מנהיגות ומוסדות משפיעים

המסוגלות לפעול באופן קולקטיבי מושפעת משלושה מאפיינים קהילתיים: רמת ההון החברתי, חוזק המנהיגות הקהילתית, והאיכות של מוסדות קהילתיים, פורמליים ובלתי-פורמליים.

התקדמות בשיקום, אבל הדרך עוד ארוכה

שנתיים וחצי לאחר שבעה באוקטובר, היתה ירידה במדדי המצוקה הנפשית המעידה על שיקום, יחסית לשנה ורבע קודם לכן. רוב מדדי השיקום האישיים והקהילתיים מראים שתושבי העוטף רואים את עצמם באמצע תהליך השיקום, כאשר במדדים אישיים יש אחוז לא מבוטל של תושבים אשר לא מרגישים שהשיקום החל.

האסון כתופעה המייצרת הון חברתי

שבעה באוקטובר ותהליך השיקום לאחריו העלה את ההון החברתי ברמת הקהילה (בטווח הקצר) אך פחות השפיע ברמה האישית.

2.....	תקציר
2.....	רקע ומטרות המחקר
6.....	מבוא
6.....	1. תיאור המחקר
7.....	2. תחומי שיקום: שיקום הפרט / המשפחה, שיקום הקהילה ושיקום המקום
9.....	פרק א: תמונה מצב: שיקום בעוטף עזה בעיני התושבים
21.....	פרק ב: תפקידו של ההון החברתי במהלך השיקום
21.....	1. רקע
21.....	2. השפעת מבנה הקהילה על תפקיד הקהילה במהלך השיקום
23.....	3. פעולה קולקטיבית (Collective Action) כמשתנה מתווך
25.....	4. תפקודי ההון החברתי והפעולה הקולקטיבית במהלך תקופת השיקום הראשונית
29.....	פרק ג: השפעת האסון והשיקום על ההון החברתי
29.....	1. השפעת האסון והשיקום על רמות ההון החברתי הנתפס של הפרט והקהילה
	2. מנגנונים שהשפיעו על המשאבים החברתיים של הקהילה לחיוב או לשלילה במהלך השנה הראשונה לאחר אירועי שבעה באוקטובר
33.....	3. מצב ההון החברתי לטווח קצר כהעצמה של התנאים שלפני האסון
36.....	פרק ד: מטרות השיקום
37.....	סיכום
39.....	מקורות
41.....	

1. תיאור המחקר

הון חברתי הוא הערך הנוצר לאנשים או קבוצות מקשרים חברתיים, אמון ורשתות חברתיות. כוונתנו של מחקר זה היא לתאר את מערכת היחסים הדינמית בין הון חברתי לבין שיקום יישובי עוטף עזה לאחר מתקפת שבעה באוקטובר 2023. המחקר בוחן, הן את השפעת ההון החברתי על תהליך השיקום, והן את השפעת האסון ותהליכי השיקום על ההון החברתי. בעזרת מתודולוגיית מחקר משולבת (מחקר איכותני וכמותני) אנו בוחנים את שני האלמנטים הללו ברמת הפרט וברמת הקהילה. בנוסף, אנו בוחנים את ההשפעות במסגרות קהילתיות כפריות (כלומר, בקיבוצים ובמושבים) לעומת מסגרות קהילתיות עירוניות (בשדרות ובאופקים).

איסוף הנתונים נעשה בשתי שיטות מחקר משלימות. ראשית, הופצו שני סקרים למדגם אקראי של תושבים ביישובי עוטף עזה, מחציתם משדרות או אופקים ומחציתם מקהילות כפריות. הסקר הראשון הופץ בחודשים ינואר ופברואר 2025 (15-16 חודשים אחרי שבעה באוקטובר 2023) והיה מורכב משאלות על אופי ומידת ההשפעה של אירועי שבעה באוקטובר; על רמות ההון החברתי האישי והקהילתי של המשיבים כפי שהיה לפני האסון; על רמות ההון החברתי האישי והקהילתי לאחר האסון; ושאלות אודות מטרות השיקום האישי והקהילתי. הסקר השני הופץ בפברואר-מאי 2026 וכלל את אותן שאלות, בנוסף לשאלות חדשות על ההתקדמות של תהליך השיקום. שנית, נערכו ראיונות עומק עם 27 תושבים ומקבלי החלטות ביישובי עוטף עזה. מרבית המראיינים נושאים בתפקידי מנהיגות (פורמליים ולא פורמליים) בקהילותיהם. המראיינים ייצגו 14 יישובים, בהם: שתי ערים (אופקים ושדרות), שבעה קיבוצים, ארבעה מושבים ויישוב קהילתי אחד. בנוסף, ראינו נושאי תפקידים רשמיים משתי מועצות אזוריות – אשכול ושער הנגב – וכן ממינהלת תקומה הארצית.

לדוח זה שלוש מטרות עיקריות. ראשית, הדוח נועד לעדכן את משתתפי המחקר בממצאים הראשוניים שעלו ממנו. שנית, מטרתו לספק למקבלי ההחלטות האמונים על ליווי, ניהול ועיצוב תהליך השיקום, תובנות הרלוונטיות למאמצי השיקום המתמשכים. שלישית, הדוח נועד לסכם את התובנות הראשוניות העולות מפרויקט המחקר המתמשך, הן עבור הקהילה המדעית והן עבור הציבור הרחב.

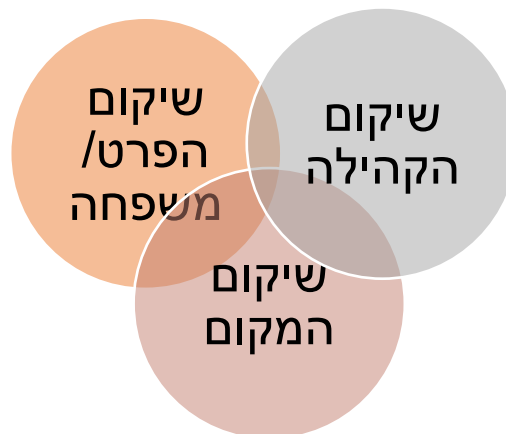
לאחר מבוא קצר על תחומי השיקום שעלו מתוך הראיונות, הדוח כולל ארבעה חלקים: הראשון מסכם את ההתקדמות של השיקום בעיני התושבים. השני מפרט את הממצאים לגבי תפקידו של ההון החברתי ומשאבים חברתיים קהילתיים אחרים במהלך השיקום, השלישי עוסק בהשפעת האסון והשיקום על ההון החברתי ולסיום מובא חלק קצר המפרט את מטרות השיקום בעיני המשתתפים במחקר. יש להדגיש כי כלל הממצאים המוצגים בשלב זה הם ממצאים ראשוניים, שכן המחקר עדיין מצוי בעיצומו. בהתאם לכך, ייתכן כי הממצאים יעודכנו או ישתנו לאחר השלמת איסוף הנתונים וביצוע הניתוחים המלאים.

חשוב להדגיש כי אף שההון החברתי שימש נקודת המוצא למחקר זה, הממצאים שהתגבשו עד כה מדגישים את חשיבותם של מכלול המשאבים החברתיים-קהילתיים כגורמים הקשורים זה

בזה, ואת תרומתם לתהליכי השיקום לאחר אסון. לפיכך, לאורך הדוח נעשה שימוש תכוף במונח "משאבים חברתיים-קהילתיים" כדי להתייחס לא רק להון חברתי ברמת הקהילה, אלא גם למנהיגות ולמוסדות קהילתיים, וכן ליכולת לפעול באופן קולקטיבי.

2. תחומי שיקום: שיקום הפרט / המשפחה, שיקום הקהילה ושיקום המקום

שיקום לאחר אסון הוא תהליך רב-ממדי המתרחש ברמות שונות. השאלה: "שיקום של מה?" נותרת שאלה קריטית בעת גיבוש תוכניות שיקום והקצאת משאבים. במסגרת מחקר זה, הבוחן שיקום בקהילות עירוניות וכפריות, עלו שלושה תחומי שיקום מובחנים אך קשורים זה בזה: שיקום הפרט והמשפחה, שיקום הקהילה ושיקום המקום. יש, כמובן, חפיפה ותלות הדדית בין שלושת תחומי שיקום הללו. כלומר, התקדמות תהליך השיקום – או היעדר התקדמות – באחד התחומים, משפיעה על מסלולי השיקום באחרים, במיוחד במסגרות קהילתיות-כפריות מלוכדות. עם זאת, ההתייחסות לשיקום בתחומים נפרדים מדגישה את הצורך במאמצי שיקום מרוכזים בכל תחום ותחום.

איור 1: תחומי השיקום

שיקום הפרט והמשפחה, שהוא במידה רבה תחום השיקום האינטואיטיבי ביותר, מתייחס לתהליך של בנייה מחדש של חיים יציבים ומתפקדים ברמות הפרט ומשק הבית. מרכיבי שיקום הפרט והמשפחה שעלו מהסקר והראיונות הראשונים כוללים: הסתייעות בשירותי סיוע ותמיכה מקצועיים לעיבוד הטראומה והפחתת תסמיני פוסט-טראומה (PTSD), תחושת ביטחון, ביסוס מחדש של היכולות לתפקד באופן עצמאי וכמשפחה, קביעת שגרת יום יציבה, השגת יציבות כלכלית, בנייה מחדש של מרחבי המחיה, שימור וחידוש מערכות יחסים בינאישיות, משפחתיות וחברתיות בריאות, ביסוס יציבות בלימודי הילדים ובשגרתם, והתמקמות קבועה בבית ובמקום המגורים.

שיקום הקהילה מתמקד בשימור וחיזוק המוסדות הקהילתיים הקיימים ובתפקודם. במובן זה, ההתייחסות לתפקוד הקהילה בשלב זה של המחקר נוגעת לקהילה שהייתה לפני האסון. מרכיבי שיקום הקהילה כוללים: עיבוד קבוצתי של הטראומה, קיום טקסי אבל והנצחה קולקטיביים, ביסוס דינמיקה קהילתית יוצרת וברת-קיימא, בנייה מחדש ו/או התאמה של התשתית הארגונית הקהילתית, ביסוס ערוצים לאינטראקציה חברתית, הפעלה מחדש של תפקודי קהילה קודמים,

יצירת במות לאינטראקציה ודיון קהילתיים, הפעלת מנגנונים לקבלת החלטות קהילתיות, קיום אירועים קהילתיים, הבטחת מנהיגות קהילתית אפקטיבית, השקעה בנוער ובדור ההמשך, יצירת נרטיב קהילתי משותף וזיכרון קולקטיבי, הבטחת מרחב קהילתי בטוח, והתיישבות או התיישבות מחדש כקבוצה במרחב גאוגרפי עם תמונת עתיד באופק לטווח הארוך.

שיקום המקום מתייחס להחייאה של אזור מוגדר גאוגרפית. חלק מהקהילות בעוטף עזה נהרסו, וכמעט כל הקהילות בשטח ישראל ברדיוס של שבעה קילומטרים מעזה פונו לאחר אירועי שבעה באוקטובר. ייתכן ובשל רמות גבוהות של קשר למקום (place attachment) באזור זה, המרווינים הדגישו את חשיבות שיקום המקום כתחום נפרד, לצד שיקום הקהילה. שיקום המקום כולל הבאת תושבים (חוזרים וחדשים) לאזור, שיקום פיזי של מבנים ושל מרחבי-פעילות, ביסוס נרטיב מקומי או התאמת נרטיבים קיימים, קיום אירועים באתר (עוד לפני חזרת התושבים), יצירת אנדרטאות ואתרי זיכרון, ביסוס מחדש של התפקוד הכלכלי, והרחבת ושיפור הסביבה הבנויה עם תשתיות ומקומות דיור מורחבים לתמיכה בתושבים חדשים.

לדוגמה, במקרה אחד, השלב קצר הטווח של השיקום כלל שיכון מתנדבים צעירים בשטח הקיבוץ, בזמן שמרבית החברים עדיין שהו במיקומים זמניים, וזאת בין היתר במטרה להחיות את המקום. הנהגת הקהילה פתחה את בריכת השחייה עבור המתנדבים ופועלי היום שעבדו בתוך הקיבוץ. יתרה מכך, אותו קיבוץ פעל להבאת מכינה קדם-צבאית וסטודנטים ממכללות, שגרו בקיבוץ במהלך תקופת הפינוי בטווח הבינוני. קבוצות אלו לא היו חלק מהקיבוץ לפני האסון. השקעה זו בהחייאת המקום הגאוגרפי עצמו – עוד לפני חזרת התושבים – הייתה חלק משמעותי משיקום המקום, להבדיל משיקום הקהילה. בנוסף, להחייאה הפיזית ארוכת הטווח של הישובים שנחרבו הייתה חשיבות עבור חברי הקהילה, גם עבור אלו שבחרו לגור במקום אחר. לפיכך, חברים אלו עדיין מעורבים באופן פעיל בהחלטות הנוגעות לשיקום המקום לטווח ארוך.

פרק א: תמונת מצב: שיקום עוטף עזה בעיני התושבים

להלן תמונת מצב של תהליכי השיקום בעוטף מנקודת מבטם של תושבים מקומיים. המדגם נבחר באופן אקראי וחולק בין תושבי קיבוצים, מושבים ויישובים בעוטף לבין תושבי הערים שדרות ואופקים (כמחצית מהמדגם). בעקבות מבנה המדגם הייחודי, אשר מבחין בין תושבי ערים לבין תושבי יישובים כפריים יותר, גם תוצאות הסקר מוצגות בהתאם לחלוקה זו. המדגם מורכב מ-324 משתתפים (52% נשים ו-48% גברים), מתוכם 43.8% תושבי ערים, 29.0% תושבי קיבוצים ו-27.1% תושבי מושבים.

בשאלון הראשון, שהופץ בחודשים ינואר-פברואר 2025, נשאלו המשתתפים שאלות פתוחות בנוגע ליעדי שיקום אישיים וקהילתיים. על בסיס התשובות שהתקבלו, נוסחו שאלות המשך אשר בחנו את מידת ההתקדמות בתהליך השיקום בתחומים שונים:

- המצב הכלכלי האישי והמשפחתי
- בריאות הנפש
- קשרים חברתיים
- מצבם של בני המשפחה הגרעינית
- תחושת הביטחון פיזי
- הבריאות הפיזית
- אמון בממשלה ובצבא
- אמון בהנהגה המקומית

במסגרת השיקום הקהילתי נבחנו התחומים הבאים:

- פעילות ותפקוד הקהילה
- ביטחון פיזי של הקהילה
- הבריאות הנפשית והחוסן של תושבי הקהילה
- אמון הקהילה במוסדות הממשל
- אמון הקהילה במנהיגות המקומית
- מוסדות החינוך של קהילה
- הכלכלה המקומית
- מבנים ותשתיות פיזיות
- חזרת תושבים ליישוב

בכל תחום התבקשו המשיבים לדרג את מידת ההתקדמות בשיקום על סולם של 1-7, כאשר 1 מייצג "כלל לא חל שיקום" ו-7 מייצג "חל שיקום מלא". בנוסף ניתנה אפשרות לבחור בתשובה "לא היה צורך בשיקום".

בנוסף לשאלות אלו, בתחום האישי נשאלו המשתתפים שתי שאלות נוספות:

1. באיזו מידה את/ה רוצה להישאר במקום מגוריך הנוכחי לטווח ארוך?
2. באיזו מידה את/ה מסכים/ה או לא מסכים/ה עם הטענה: "החיים שלי חזרו להיות נורמליים, בדומה למה שהיה לפני שבעה באוקטובר, או נעשו טובים יותר?"

במישור הקהילתי נשאלה שאלה נוספת: באיזו מידה היישוב שלך התפתח, התחדש וצמח (למשל מבחינה דמוגרפית, פיזית וברמת הפעילות הקהילתית), בהשוואה למצבו לפני שבעה באוקטובר.

תוצאות הסקר מוצגות בגרפים בעמודים הבאים.

מדדי שיקום אישיים: מנקודת מבטם של תושבי האזור, התקדמות השיקום נמצאת ברמה בינונית ברוב המדדים – ממצא התואם את פרק הזמן שחלף מאז האירועים. יוצאי הדופן הם תחומי הביטחון והאמון במוסדות הממשל, שבהם נראה כי התקדמות השיקום איטית יותר. כך למשל, 47% מהמשיבים דיווחו כי השיקום בתחום הביטחון התקדם במידה מועטה, במידה מועטה מאוד, או כלל לא התחיל. במרחב הכפרי, 72% מהמשיבים דיווחו כי האמון במוסדות הממשל כלל לא השתפר או השתפר במידה מועטה מאוד או מועטה. ייתכן שנתונים אלו מושפעים גם מהבדלים פוליטיים בין קבוצות האוכלוסייה, אך גם בקרב תושבי הערים – שהן בדרך כלל שמרניות יותר מבחינה פוליטית – 49% מהמשיבים דיווחו על מצב דומה.

בנוסף, חשוב לציין שבמספר מדדים קיים שיעור משמעותי של תושבים אשר דיווחו כי תהליך השיקום כלל לא התחיל. במרחב העירוני, שיעור התושבים שדיווחו כי השיקום כלל לא התחיל עמד על: 29% באמון במוסדות הממשל, 23% בביטחון, 23% באמון במנהיגות, 19% בבריאות הנפש, 18% בכלכלה, 16% בבריאות, 15% בקשרים חברתיים, ו-13% בשיקום משפחתי.

במרחב הכפרי, שיעור התושבים שדיווחו כי השיקום כלל לא התחיל עמד על: 47% באמון במוסדות הממשל, 21% בביטחון, 14% באמון במנהיגות המקומית, 13% בבריאות הנפש, 11% בבריאות, 11% בקשרים חברתיים, ו-9% בשיקום המשפחתי.

לעומת זאת, בקצה השני של הסולם, שיעור המשיבים שדיווחו על שיקום מלא בתחומים השונים לא עלה על 4%, למעט אמון בהנהגה המקומית בקרב תושבי הערים, שם השיעור עמד על 9%.

חשוב גם לציין כי שיעור משמעותי מהמשיבים דיווחו שחלק מהתחומים כלל לא נפגעו (כלומר, לא נדרשו לשיקום), בעיקר בתחומי הבריאות, הכלכלה והקשרים החברתיים.

רובם המכריע של המשיבים דיווחו כי הם מעוניינים להישאר במקום מגוריהם הנוכחי. עם זאת, ובניגוד למגמת ההתקדמות הכללית בשיקום, 41% מתושבי הערים ו-46% מתושבי היישובים דיווחו כי חייהם כלל לא חזרו להיות נורמליים. נתונים אלו כמובן, מושפעים ככל הנראה מהמלחמות והמצב הביטחוני המתמשך מאז שבעה באוקטובר, אשר יוצרים מציאות של חירום מתמשך. הסקר מדגים את המידה שבה מצב זה מקשה על תהליך השיקום של תושבי העוטף.

מדדי שיקום קהילתיים: בהשוואה למדדי השיקום האישיים, שיעור המשיבים שדיווחו כי לא היה צורך בשיקום היה נמוך מאוד בכל התחומים הקהילתיים. השיעור הגבוה ביותר עמד על 9% בלבד (בתחום התשתיות הפיזיות במרחב הכפרי), וברוב התחומים השיעור היה נמוך משמעותית מכך. ממצא זה מצביע על מגמה ברורה: גם במקרים שבהם אדם לא חש פגיעה אישית משמעותית, הוא עדיין חש פגיעה ברמת הקהילה.

מנגד, הנתונים מצביעים על כך שלתפיסת התושבים, השיקום ברמה הקהילתית התקדם מעט יותר בהשוואה לשיקום ברמה האישית. שיעור המשיבים שדיווחו כי השיקום הקהילתי כלל לא התחיל היה נמוך מאוד ברוב התחומים, למעט בתחום האמון של הקהילה במוסדות הממשל.

בנוסף, תפיסת שיעורי החזרה ליישוב הייתה גבוהה יחסית: 70% מהמשיבים העירוניים ו-48% מהמשיבים הכפריים דיווחו כי חזרת התושבים ליישוב התרחשה במידה רבה או במידה רבה מאוד.

קיימים פערים משמעותיים בין המרחב העירוני לבין המרחב הכפרי בתחומי שיקום מערכת החינוך, הכלכלה המקומית והתשתיות הפיזיות. בשלושת התחומים הללו, תושבי הערים דיווחו על התקדמות רבה יותר בהשוואה לתושבי היישובים הכפריים. יתכן שפער זה משקף את הפער במידת הנזק בין המרחבים השונים.

שיעור המשיבים שדיווחו על שיקום מלא או במידה רבה מאוד עמד על:

- חינוך: 32% בקרב תושבי ערים לעומת 15% בקרב תושבי היישובים הכפריים
- תשתיות פיזיות: 46% בקרב תושבי ערים לעומת 15% בקרב תושבי היישובים הכפריים
- כלכלה מקומית: 34% בקרב תושבי ערים לעומת 10% בקרב תושבי היישובים הכפריים

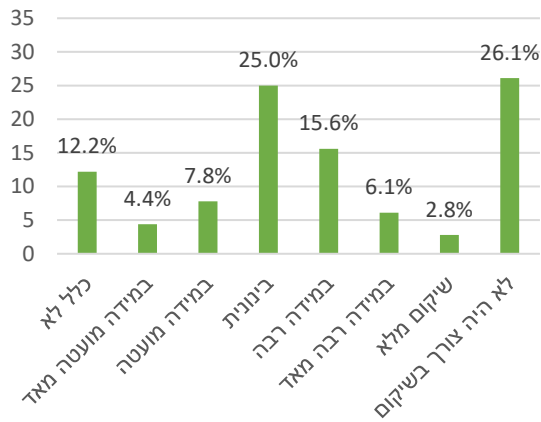
בנוסף, בעוד ש-83% מהמשיבים משדרות ואופקים דיווחו על צמיחה והתפתחות של היישוב במידה רבה או במידה רבה מאוד, רק 30% מהמשיבים מהמרחב הכפרי דיווחו כך.

כמו כן, נמצא פער משמעותי בין המרחב העירוני לבין המרחב הכפרי בתחום האמון במוסדות הממשל.

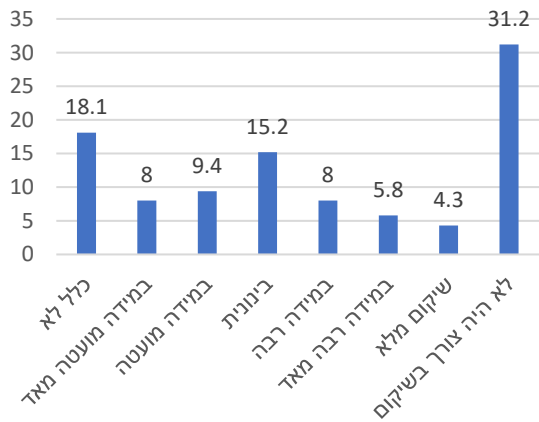
מדדי שיקום אישי:

תושבי שדרות ואופקים (כחול) ותושבי קיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים (ירוק)

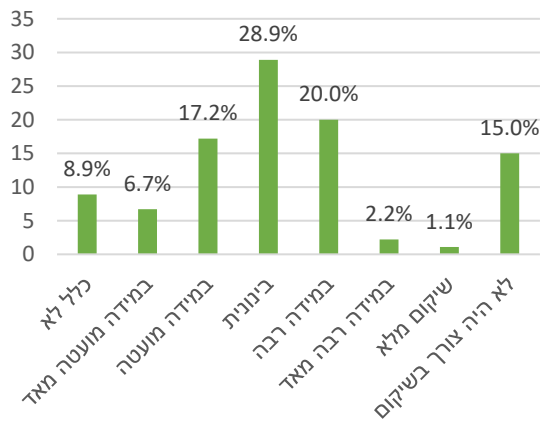
כלכלה: כפרי

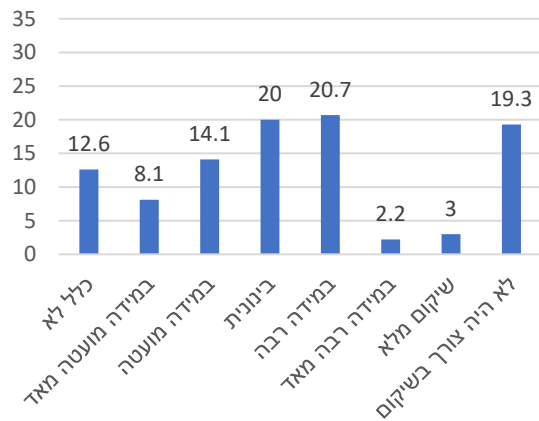
כלכלה: עירוני

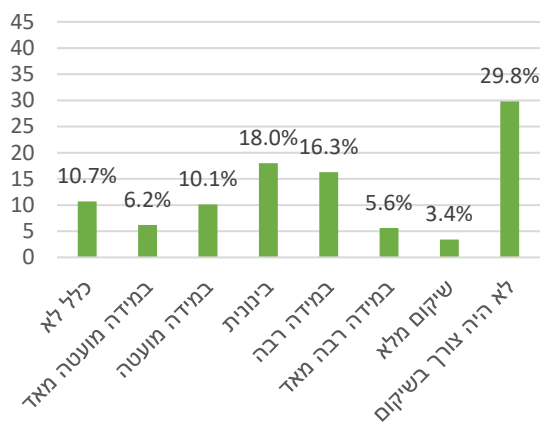
משפחה: כפרי

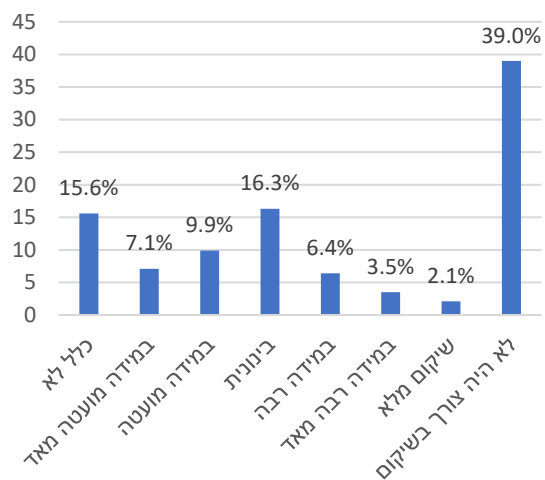
משפחה: עירוני

בריאות: כפרי

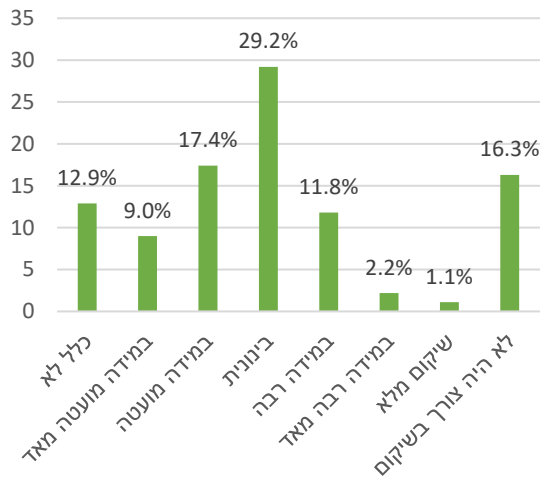
בריאות: עירוני

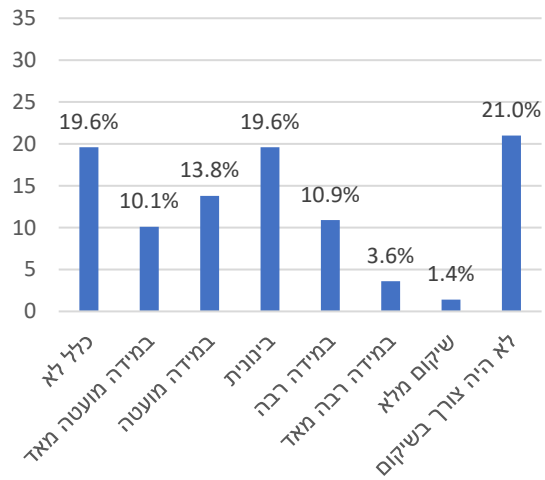
מדדי שיקום אישי:

תושבי שדרות ואופקים (כחול) ותושבי קיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים (ירוק)

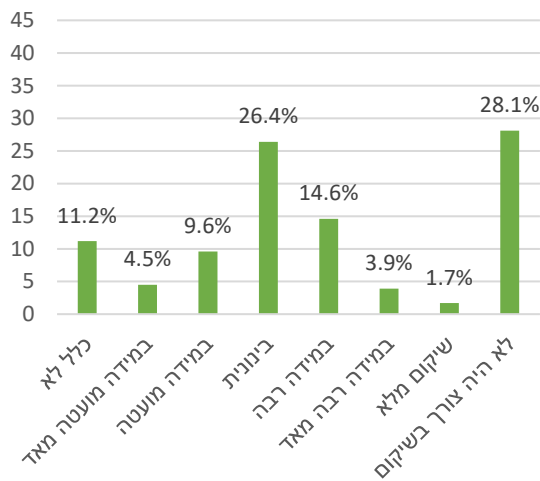
בריאות הנפש: כפרי

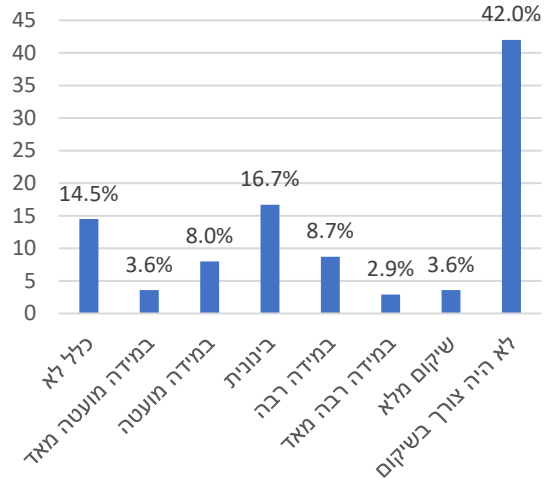
בריאות הנפש: עירוני

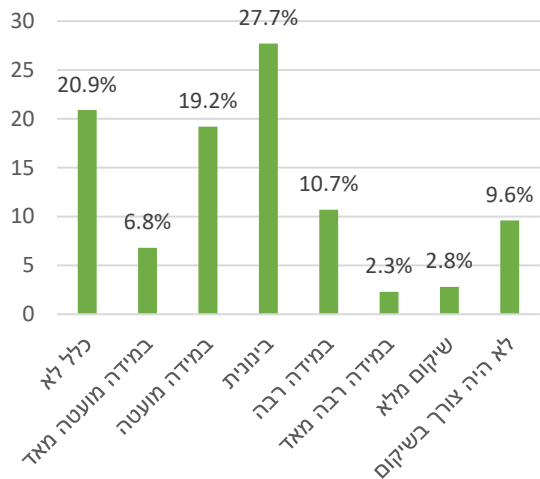
קשרים חברתיים: כפרי

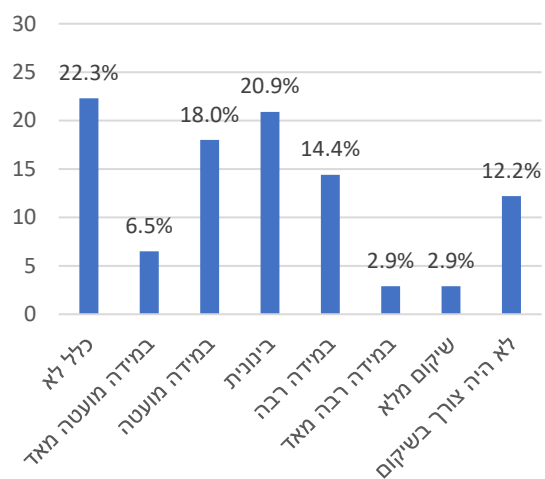
קשרים חברתיים: עירוני

בטחון: כפרי

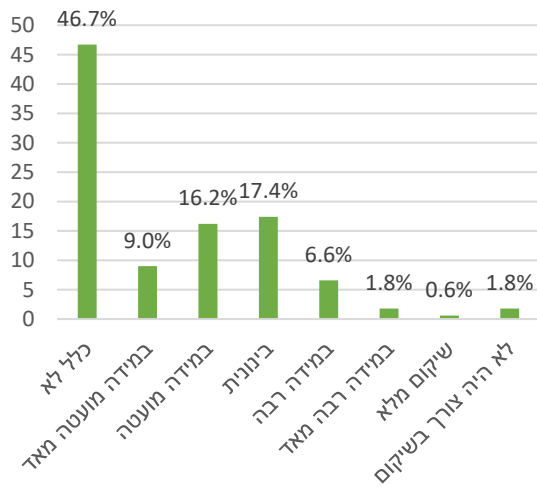
בטחון: עירוני

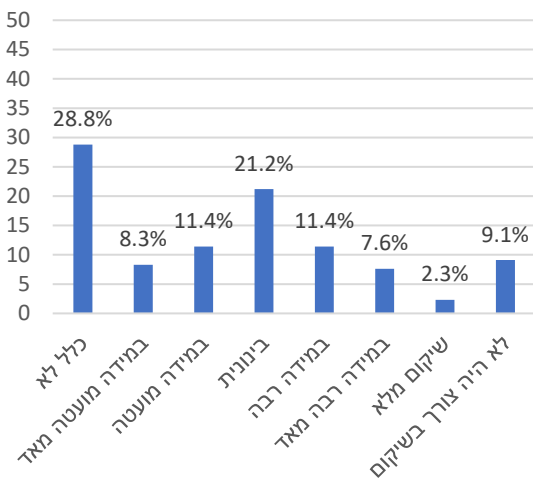
מדדי שיקום אישי:

תושבי שדרות ואופקים (כחול) ותושבי קיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים (ירוק)

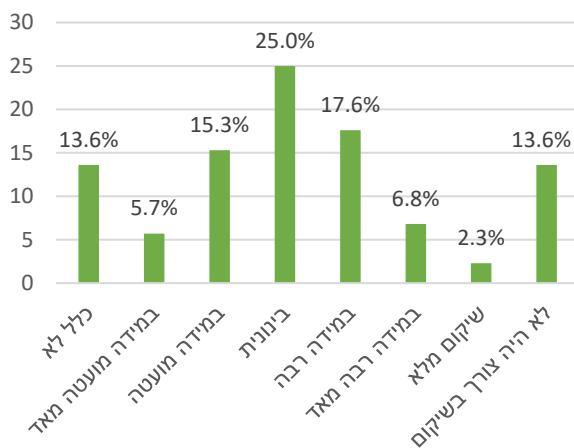
אמון במוסדות ממשל: כפרי

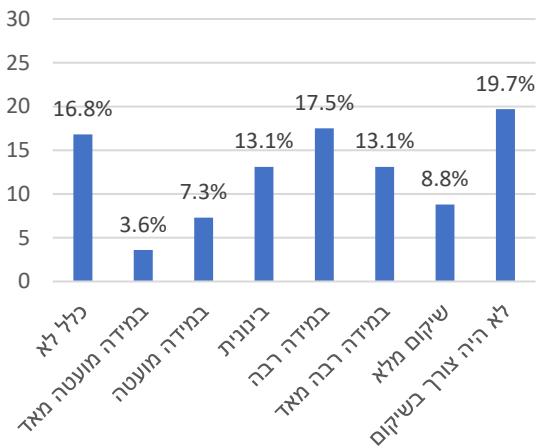
אמון במוסדות ממשל: עירוני

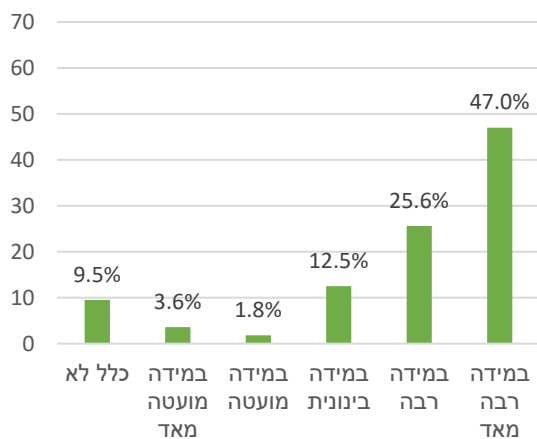
אמון במנהיגות מקומית: כפרי

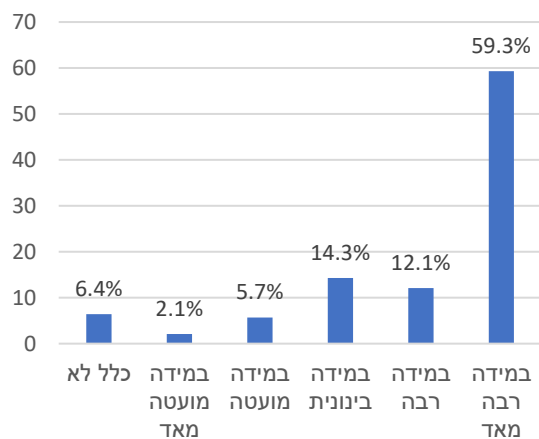
אמון במנהיגות מקומית: עירוני

רצון להשאר במקום מגוריך
לטווח ארוך: כפרי

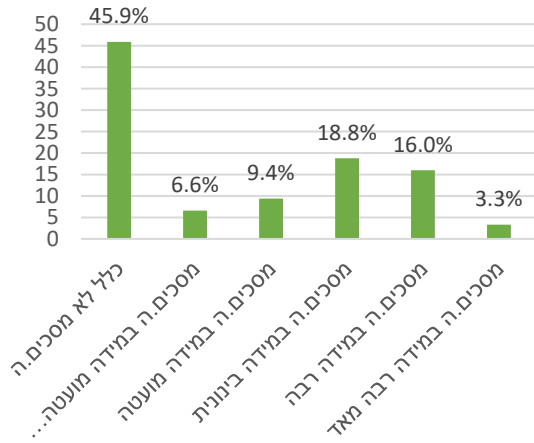
רצון להשאר במקום מגוריך
לטווח ארוך: עירוני

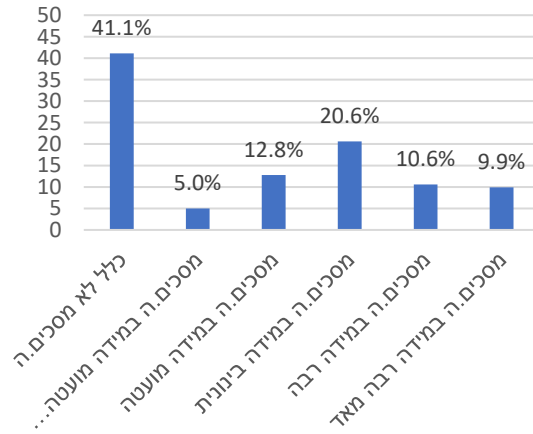
מדדי שיקום אישי:

תושבי שדרות ואופקים (כחול) ותושבי קיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים (ירוק)

חיים חזרו להיות נורמליים:
כפרי

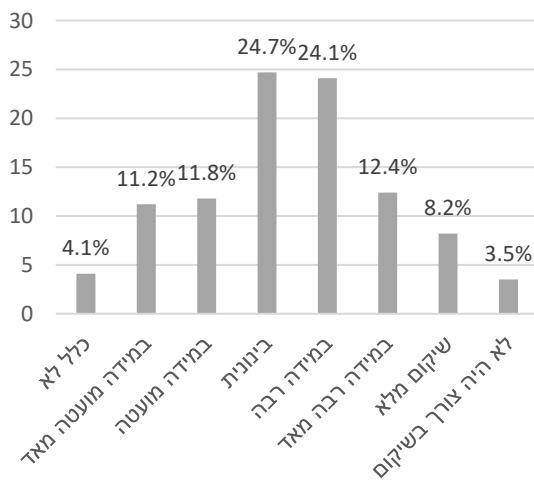
חיים חזרו להיות נורמליים:
עירוני

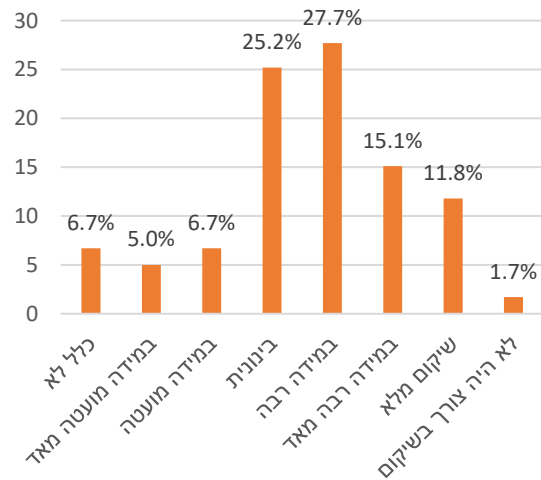
מדדי שיקום קהילתי:

תושבי שדרות ואופקים (כתום) ותושבי קיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים (אפור)

תפקוד קהילתי: כפרי

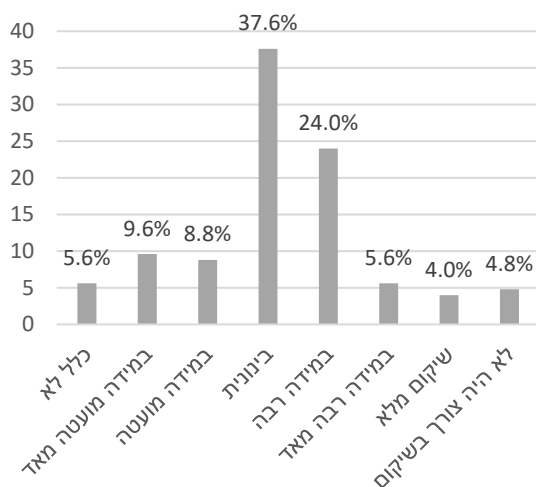
תפקוד קהילתי: עירוני

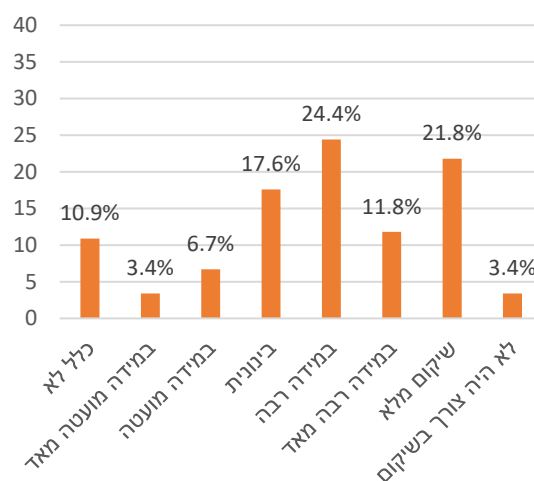
מדדי שיקום קהילתי:

תושבי שדרות ואופקים (כתום) ותושבי קיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים (אפור)

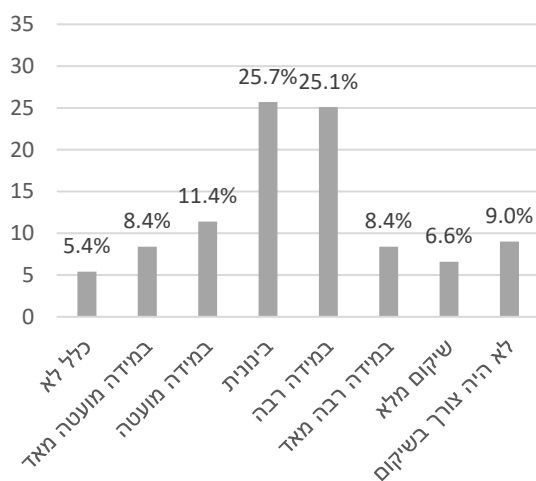
כלכלה: כפרי

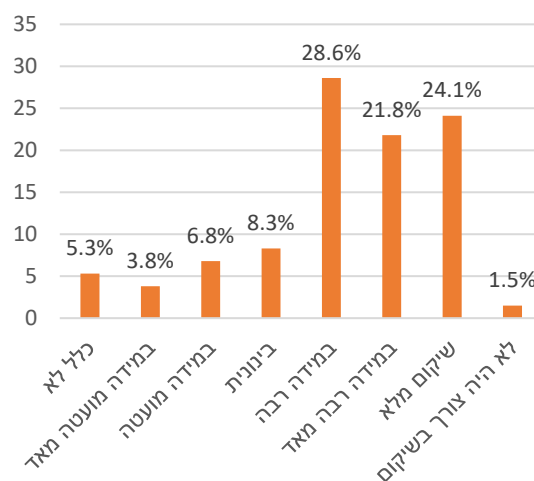
כלכלה: עירוני

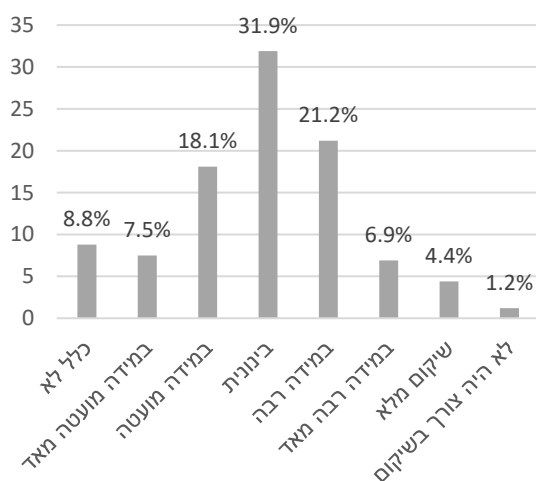
תשתיות פיזיות: כפרי

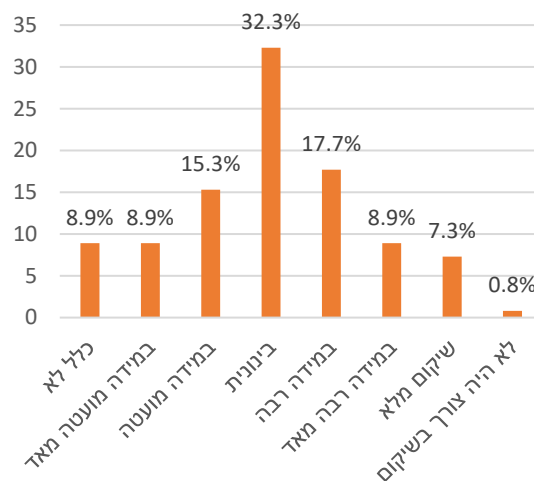
תשתיות פיזיות: עירוני

בטחון: כפרי

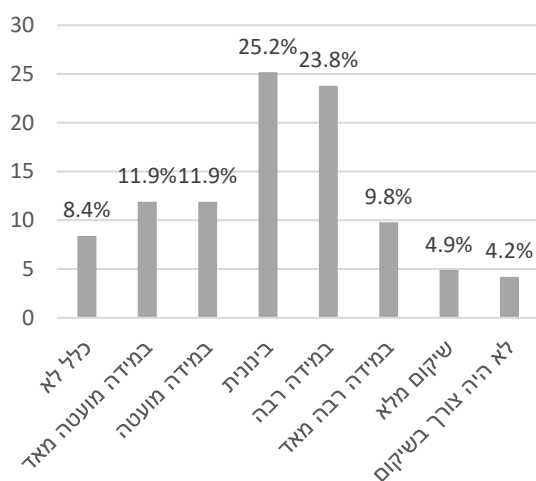
בטחון: עירוני

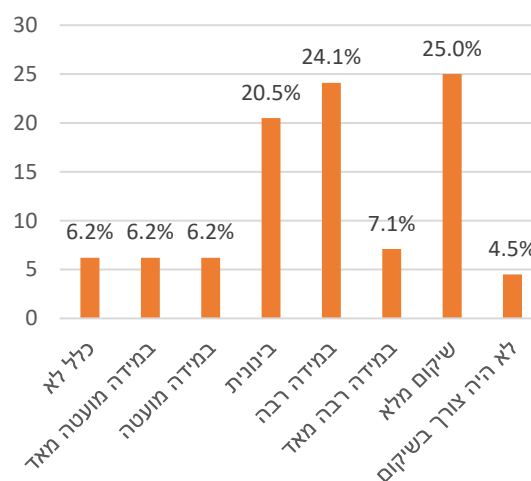
מדדי שיקום קהילתי:

תושבי שדרות ואופקים (כתום) ותושבי קיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים (אפור)

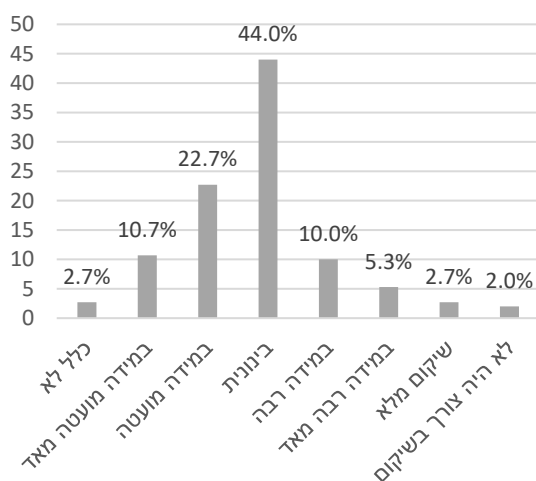
חינוך: כפרי

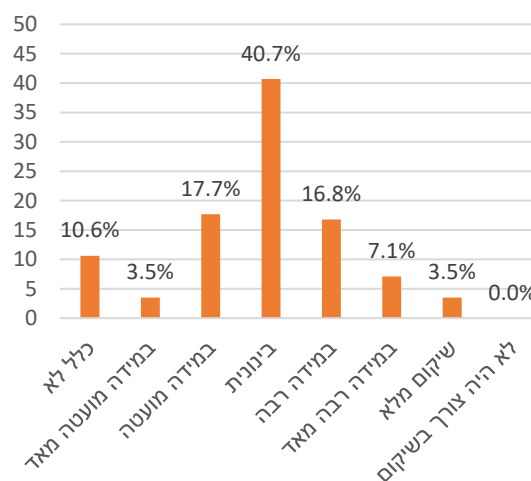
חינוך: עירוני

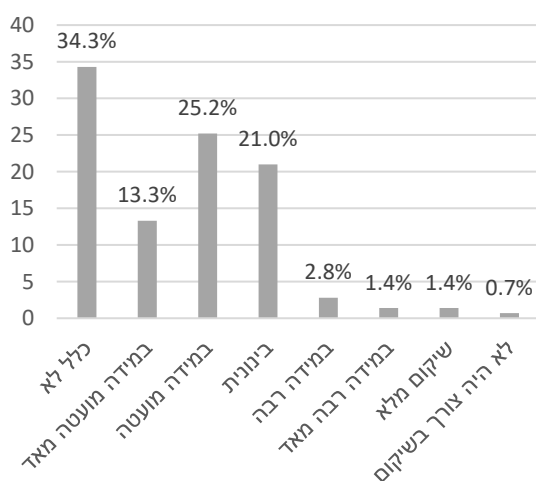
בריאות הנפש: כפרי

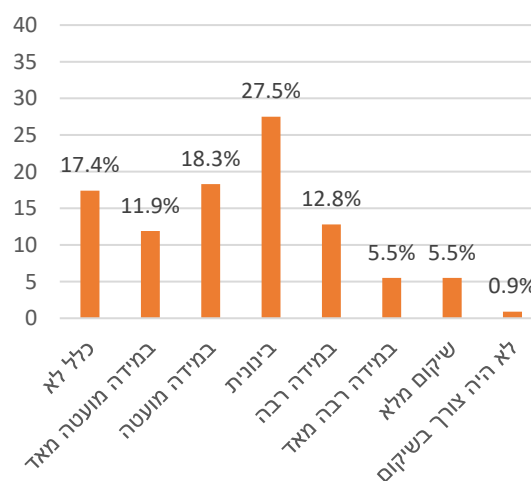
בריאות הנפש: עירוני

אמון במוסדות ממשל: כפרי

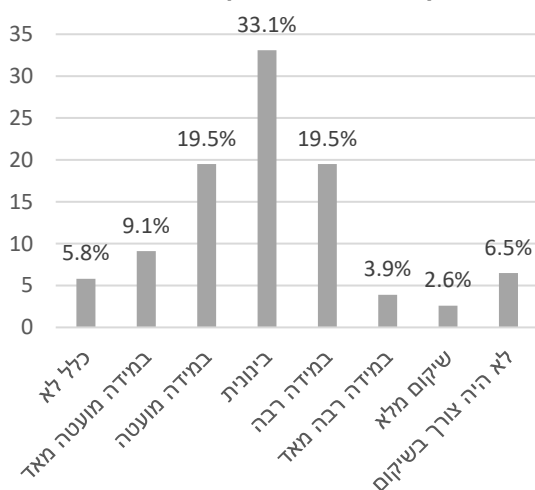
אמון במוסדות ממשל: עירוני

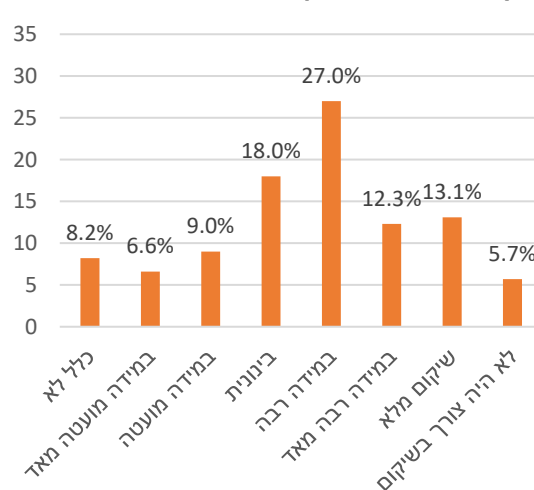
מדדי שיקום קהילתי:

תושבי שדרות ואופקים (כתום) ותושבי קיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים (אפור)

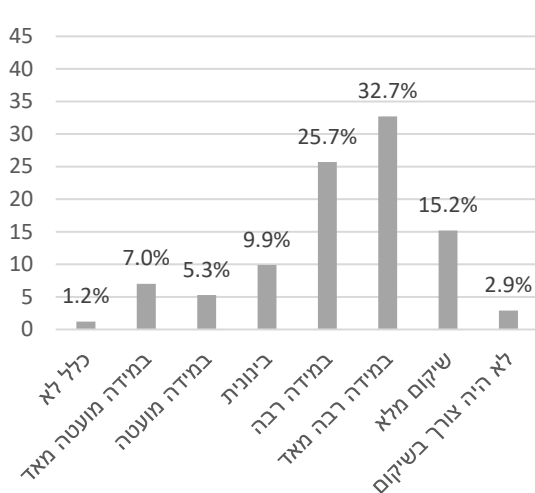
אמון במנהיגות מקומית: כפרי

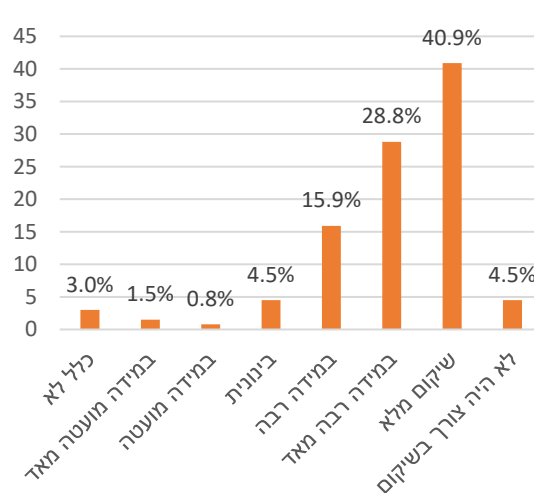
אמון במנהיגות מקומית: עירוני

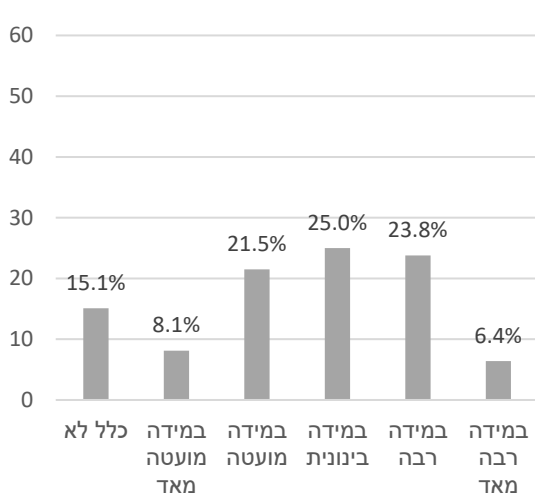
חזרה לישוב: כפרי

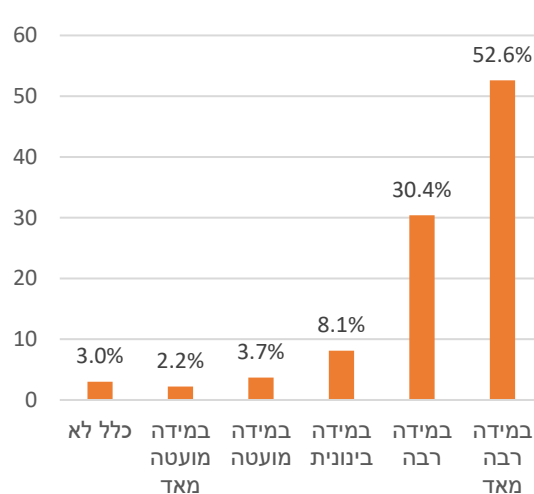
חזרה לישוב: עירוני

צמיחה ישובית: כפרי

צמיחה ישובית: עירוני

מדדי בריאות הנפש

בהתאם למדדי השיקום, נראה כי חלה התקדמות בתהליך שיקום בריאות הנפש, אך זהו עדיין אחד התחומים שבהם נדרש שיקום משמעותי נוסף.

במישור האישי, כ-60% מהמשיבים (הן במרחב העירוני והן במרחב הכפרי) דיווחו על התקדמות בינונית ומטה. במישור הקהילתי, 80% מהמשיבים העירוניים ו-73% מהמשיבים הכפריים דיווחו על התקדמות בינונית ומטה.

למרות זאת, שיעור המשיבים שדיווחו כי לא חלה כלל התקדמות בתחום היה נמוך מאוד — הן ברמה האישית והן ברמה הקהילתית.

התקדמות השיקום בתחום בריאות הנפש משתקפת גם בתחושות המצוקה שעליהן דיווחו המשתתפים.

הסקר כלל את השאלה הבאה:

"להלן רשימה של תחושות שאנשים עשויים להרגיש לעיתים. עבור כל תחושה, ציין/י באיזו מידה, אם בכלל, הרגשת תחושה זו במהלך השנה האחרונה".
התחושות שנבדקו היו:

- עצבנות
- בדידות
- מצב רוח ירוד
- חוסר עניין בדברים
- חוסר תקווה לגבי העתיד
- מתח
- חוסר שקט עד כדי קושי לשבת במקום אחד
- תחושת חוסר ערך

סולם התשובות כלל חמש רמות (1-5): במידה מועטה מאוד או בכלל לא, במידה מועטה, במידה בינונית, במידה רבה. ובמידה רבה מאוד.

שאלה זו נשאלה בפעימה הראשונה ובפעימה השנייה של הסקר, כך שניתן להשוות ביניהם ולראות שינויים בתחום.

הממוצע של כל תחושה בכל אחת מנקודות הזמן מוצג בטבלה 1. נמצאה ירידה בכל התחושות שנבדקו (ברמת מובהקות סטטיסטית של $p < 0.05$ הן במרחב העירוני והן במרחב הכפרי, למעט בדידות (בשני המרחבים), חוסר תקווה לגבי העתיד (במרחב הכפרי), ותחושת חוסר ערך (במרחב הכפרי). נתונים אלו מצביעים על מגמת שיפור משמעותית בבריאות הנפש, אשר ככל הנראה נמשכת. עם זאת, עדיין קיימות בקרב התושבים תחושות משמעותיות של מתח, עצבנות וחוסר תקווה לגבי העתיד.

טבלה 1: ממוצע של תחושות דחק ומצוקה בשתי פעימות הסקר

פברואר-מאי 2026		ינואר-פברואר 2025		
כפרי	עירוני	כפרי	עירוני	
3.04	3.06	3.58	3.68	עצבנות
2.46	2.38	2.30	2.68	בדידות
2.78	2.83	3.61	3.81	מצוברח.ת
2.58	2.66	3.11	3.19	חוסר עניין בדברים
3.04	2.72	3.31	3.36	חוסר תקווה לגבי העתיד
3.28	3.30	4.00	4.00	מתח
2.63	2.89	3.54	3.70	חוסר שקט כזה שאי אפשר לשבת במקום אחד
1.89	2.11	2.14	2.69	חוסר ערך

פרק ב: תפקידו של ההון החברתי במהלך השיקום

1. רקע

מחקר זה נשען על ספרות מחקרית העוסקת בקשר בין הון חברתי ושיקום לאחר מצבי אסון. ספרות זו מבחינה בין שלושה סוגים של הון חברתי: מלכד (bonding), מגשר (bridging) ומקשר (linking). **הון חברתי מלכד** מתייחס לקשרים בין אנשים בעלי קשרים רגשיים חזקים, הדומים בדרך כלל זה לזה ומהווים חלק מקהילה אחת. **הון חברתי מגשר** מתייחס לקשרים חברתיים עם אנשים מחוץ לקהילה המיידית, כולל כאלו הבאים מקבוצות דמוגרפיות שונות. **הון חברתי מקשר** מתייחס לקשרים "אנכיים" (כלפי מעלה) עם אנשים בעמדות כוח שיש להם שליטה על משאבים, בעיקר עם גורמי ממשל (Aldrich, 2017).

בעוד שהספרות המסורתית על שיקום מאסונות התמקדה במדיניות מלמעלה-למטה (top-down) לניהול ושיקום הסביבה שלאחר האסון, במהלך שני העשורים האחרונים התפתחה ספרות ענפה המציגה את חשיבותו של ההון החברתי כמסייע לשיקום, כולל בתהליכים הבאים "מלמטה" - bottom-up (Aldrich, 2012). לא רק שמשפחה, חברים, שכנים וחברי קהילה הם לרוב המגיבים הראשונים ומסייעים זה לזה במהלך משבר, אלא שקשרים חברתיים גם מקלים על השיקום לאחר שהעזוץ המיידית חולף. בעוד שהון חברתי מלכד מתורגם לתמיכה וסיוע הדדי לאחר אסון, הון מגשר מקל על הגישה למידע, משאבים והזדמנויות (Aldrich & Meyer, 2015), והון מקשר מסייע ליחידים וקהילות בהשגת יעדים, גישה למשאבים וקידום הצרכים שלהם. בחינת רמות ההון החברתי במחקר זה נעשתה בעזרת שאלות על קשרים עם אנשים וקבוצות - הן בראיונות והן בסקר.

ממצאי המחקר מצביעים על כך שהון חברתי הוא מרכיב מרכזי, אך אינו מסביר לבדו את יכולתן של קהילות להשתקם. בהמשך הפרק נראה כי השפעתו מתממשת בעיקר באמצעות מסוגלות הקהילה לפעול באופן קולקטיבי, הנשענת גם על מנהיגות ומוסדות קהילתיים.

2. השפעת מבנה הקהילה על תפקיד הקהילה במהלך השיקום

לקהילות שונות יש מטרות שונות, ובהתאם לכך, לכל קהילה יש התארגנויות פנימיות ומבנים קהילתיים המשמשים לתפקודים שונים. השפעת הקהילה על השיקום תלויה בכל אלו. **מבנים קהילתיים ממוקדי-פנים (מלכדים / Bonding)** פועלים כדי לדאוג לחברי הקהילה ולשרת אותם. **מבנים קהילתיים ממוקדי-חוץ (מגשרים / Bridging)** נועדו ליצור קשרים עם תושבים מחוץ לקהילה המיידית¹. לדוגמה, ועדת תרבות המארגנת אירועי חגים עבור חברי קהילה קטנה היא פונקציה קהילתית ממוקדת-פנים. עם זאת, אם אותה ועדה לוקחת על עצמה להפיק אירועי חגים עבור השכונה כולה, מתוך כוונה למשוך חברים חדשים וליצור קשרים חדשים, זוהי פונקציה

¹ בנוסף, לקהילות יכולים להיות גם קשרים ממוקדי חוץ עם נושאי תפקידים / משפיענים בגופי ממשל וארגוני חברה אזרחית (Linking)

ממוקדת-חוץ. בעוד שתפקודי הקהילות ביישובים הכפריים (הבאים לידי ביטוי בארגון הקהילתי ובמנהיגות) היו ברובם המכריע תפקודים מלכדים (bonding), הקהילות העירוניות התמקדו בשילוב של תפקודים מלכדים ומגשרים (bridging).

לדוגמה, באחת הערים שנחקרו, התגבשה קהילת ליבה של משפחות סביב מטרה משותפת: חיזוק החיים והפעילות הדתית עבור כלל תושבי העיר. בעוד שקבוצת הליבה של המשפחות חולקת בתוכה קשרים מלכדים הדוקים, הקהילה שלהם מתגאה בקשרים מגשרים עם האוכלוסייה הרחבה יותר של העיר. בעוד שחלק מתפקודי הקהילה מציעים תמיכה לחברי הקהילה המיידיים, תפקודים רבים משרתים גם אוכלוסייה רחבה יותר. באופן דומה, בעיר אחרת, יצר השלטון המקומי רשת רשמית של נציגי קהילה בשכונות שונות, שתפקידם לחזק את הקשרים הקהילתיים בתוך השכונה. כך, בנוסף לליכוד הקהילה פנימה, הרשת מאפשרת גשרים בין חברי קהילות שונות אשר גרות באותו אזור, כמו גם קשרים (למעלה) אל השלטון המקומי.

ניתן להבין את תפקודי הקהילה כקיימים לאורך רצף (ספקטרום) ולא כדיכוטומיה (ראו איור 2); קהילות רבות מאזנות בין אוריינטציה מלכדת למגשרת, כאשר הדגש היחסי על כל אחת מהן משתנה בהתאם להקשרים ולאורך הזמן. אוריינטציה קהילתית אינה מתייחסת לחוזק המוסדות, אלא למיקוד של הקהילה. לדוגמה, שתי קהילות הממוקמות במרכז הרצף יכולות שתיהן להקדיש משאבים ואנרגיה הן ללכידות (bonding) והן לגישור (bridging). עם זאת, לקהילה האחת עשויים להיות מנגנונים חזקים ומפותחים ביותר, בעוד שלשנייה יש תפקודי קהילה לא מפותחים. קהילה שלישית עשויה להחזיק במבנים מלכדים חזקים וכשירים, אך מבנים מגשרים חלשים יותר, למרות שמושקע מאמץ בשניהם.

איור 2: רצף המייצג אוריינטציות קהילתיות אפשריות

הממצאים הראשוניים עד כה, מצביעים על כך שהיתרונות שההון החברתי הקהילתי יכול לספק במהלך משבר ושיקום משתנים בהתאם לאופי הקהילה. לכן, אפיון מבני הקהילה חשוב להבנת האופן שבו ניתן למנף את משאבי ההון החברתי הייחודיים שלה. תשתית רשת המורכבת מקשרים חלשים עם אוכלוסייה רחבה ומגוונת משרתת מטרה שונה מאשר קשרים עמוקים ומתוחזקים היטב עם אוכלוסייה הומוגנית ומאוחדת יחסית. בעוד שתפקודי קהילה מלכדים מתורגמים ליתרונות עבור חברי הקהילה פנימה, תפקודי קהילה מגשרים יכולים לשמש לתיעול תמיכה ושירותים, מ- ואל אוכלוסייה נפגעת רחבה והטרוגנית יותר. מכאן, חשוב להבין מה האוריינטציה של הקשרים בקהילה כדי לחזק את הדרוש חיזוק – עוד לפני אסון.

3. פעולה קולקטיבית (Collective Action) כמשתנה מתווך

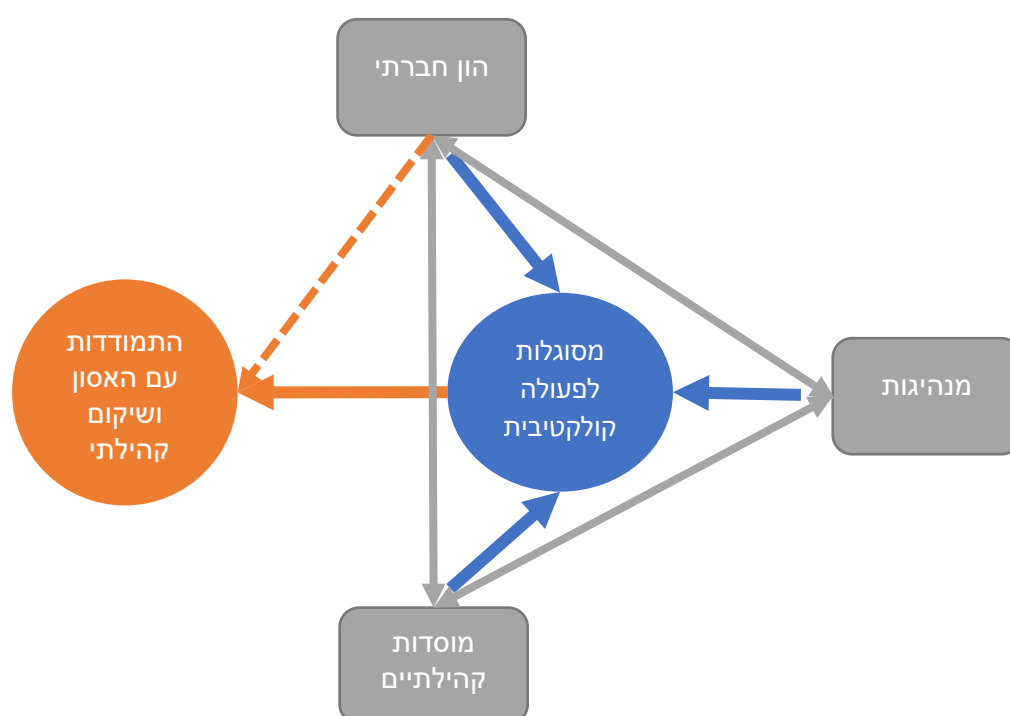
בעוד שברבות מהקהילות שנחקרו נמצאו רמות גבוהות במיוחד של הון חברתי – בעיקר הון מלכד (bonding) – הממצאים הראשוניים מצביעים על שונות משמעותית ביכולת של הקהילה לתרגם הון חברתי ליתרונות קהילתיים מוחשיים במהלך השיקום. כלומר: היכולת של הקהילה לתרגם הון חברתי ליתרונות קהילתיים מוחשיים במהלך השיקום שונה מאוד. ההבדל המרכזי בין הקהילות נעוץ ביכולתן להשיג פעולה קולקטיבית אפקטיבית. **מסוגלות לפעולה קולקטיבית** מתייחסת ליכולתה של הקהילה עצמה להתארגן ולנקוט בפעולות המקדמות את האינטרסים הקהילתיים. כלומר, היא מתייחסת למיומנות של הקהילה בהבטחת רווחתה שלה, באופן כולל ומכיל (in an inclusive fashion).

חוקרים מסוימים טוענים כי מסוגלות לפעולה קולקטיבית היא פונקציה של הון חברתי, הצומחת מתוך הפעלתו החוזרת ונשנית (למשל: Ostrom & Ahn, 2009). הממצאים הראשוניים במחקר זה מצביעים, עם זאת, כי בעוד שהון חברתי הוא מרכיב הכרחי לפעולה קולקטיבית, הוא אינו מספיק כשלעצמו. בנוסף להון חברתי, ניתן לזהות את היבטי המנהיגות והמוסדות של הקהילה כגורמים קריטיים. מכאן ניתן להצביע על שלושה משתנים עיקריים הקשורים זה בזה, המעצבים את המסוגלות של קהילה לפעולה קולקטיבית: **מנהיגות, מוסדות קהילתיים, והון חברתי**. הון חברתי הוסבר לעיל. מנהיגות מתייחסת לחוזק של מנהיגי הקהילה, בעיקר בהבט האישי והיחס בין המנהיג לקהילה. **מנהיגות** חזקה היא כאשר יש מנהיג הנהנה מאמון הקהילה, ומסוגל להשיג את היעדים הרצויים באופן אפקטיבי, תוך התמודדות עם מצבים מורכבים ושיתוף פעולה עם מגוון שותפים בתוך הקהילה ומחוצה לה. **מוסדות קהילתיים** מתייחסים להסדרים הארגוניים בקהילה (לרבות בעלי תפקידים, ועדות וחלוקת הסמכויות ביניהם), לכללים המסדירים את היחסים בין חברי הקהילה ואת מעמדם, וכן לנורמות החברתיות והתפעוליות הנהוגות בקהילה. הנתונים האיכותניים העידו שרמות גבוהות יותר של כל אחד מהמשתנים הללו מחזקות את המסוגלות לפעולה קולקטיבית. שלושת המשתנים קשורים זה בזה ומחזקים זה את זה באופן הדדי: מנהיגות חזקה יכולה לטפח הון חברתי ולשפר את האפקטיביות של מוסדות הקהילה. לעומת זאת, הון חברתי חזק מגביר את הסבירות שתצמח מנהיגות בעלת מסוגלות, שחברי הקהילה יתגייסו אזרחית, ושיתפתחו נורמות ומוסדות הבונים קהילה. מוסדות קהילתיים – הן רשמיים (כגון מבנים ארגוניים ותהליכי קבלת החלטות) והן בלתי רשמיים (כגון נורמות משותפות) – מקלים עוד יותר על האינטראקציה בין חברי הקהילה, ובכך מחזקים את ההון החברתי ומייצרים סביבה שבה ניתן להפעיל מנהיגות בצורה אפקטיבית. בדוח זה נקרא לכל המשתנים האלו יחד "משאבים חברתיים של הקהילה".

על אף שהפרויקט הנוכחי היה מיועד לבחון את הקשר בין הון חברתי לשיקום, הנתונים האיכותניים שנאספו עד כה במהלך פרויקט זה מצביעים על כך שהמסוגלות לפעולה קולקטיבית היא המרכיב העיקרי המשפיע על ההתמודדות של הקהילה עם האסון ושיקומה. ממצאים מסבב הראיונות הראשון של המחקר העלה כי ההשפעה המרכזית של ההון החברתי הייתה תפקידו ביצירת יכולות לפעולה קולקטיבית. לדוגמה, גורם רשמי באחת המועצות האזוריות ציין כי יכולתה של קהילה להישאר יחד, לגייס כספים ולהקים במהירות פתרונות למערכת החינוך (בסיס של

יציבות בתוך הכאוס) באתר הפינני, הציבה את הקהילה במסלול שיקום שונה לחלוטין מקהילה שהתפצלה במהלך הפינני ונתקלה בקשיים במשימות ברמה הקהילתית. מסוגלות לפעולה קולקטיבית אפשרה לקהילות להתפנות יחד, להקים מערכות לשמירה על לכידות הקהילה, לטפל בחברים באתרי הפינני, לקבל החלטות על שיקום לטווח ארוך באופן קולקטיבי, ולפעול ביעילות מול שחקנים חיצוניים – כגון משרדי ממשלה וארגונים מהמגזר הפרטי – כדי לקדם אינטרסים קהילתיים משותפים.

מערכת היחסים בין הון חברתי, פעולה קולקטיבית וחוסן קהילתי מומחשת באיור 2. בעוד שלהון החברתי יש השפעה ישירה על היכולת להתמודד עם האסון ולהשתקם (מיוצגת על ידי הקו המקווקו), המרכיבים הרקורסיביים והדינמיים במערכת היחסים שבין הון חברתי לפעולה קולקטיבית יידונו בהרחבה בחלקים הבאים של הדוח.

איור 2: מודל המתאר את הקשר בין הון חברתי, פעולה קולקטיבית ושיקום קהילתי

לדוגמה, קיבוץ א' וקיבוץ ב', שניהם נפגעו קשות באסון שבעה באוקטובר, וכל אחד מהם התפנה כקהילה. עם זאת, הבדלים חשובים עלו במנהיגות, במוסדות ובהון החברתי. קיבוץ א' נהנה ממנהיגות חזקה שפעלה עוד לפני ובעיקר מיד לאחר האסון, כמו גם מהון חברתי מלכד (bonding) וחזק בין חברי הקיבוץ. לעומת זאת, קיבוץ ב' חווה מתחים פנימיים משמעותיים בין קבוצות בעלות סטטוס רשמי שונה – חברי קיבוץ ותושבי קיבוץ שאינם חברים. רק לחברים מלאים הותר להשתתף בתהליכי קבלת החלטות מרכזיים לאחר האסון, דבר שיצר ריחוק עבור חלק ניכר מהקהילה ויצר מתחים חברתיים חריפים. ההבדלים הללו בהון החברתי המלכד, בהסדרים המוסדיים (במיוחד קיומם של מעמדות חברתיים שונים) ובמסוגלות המנהיגותית, עיצבו מסלולי שיקום קהילתיים שונים. בקיבוץ ב', קבוצת תושבים התפלגה בסופו של דבר כדי לחפש פתרונות שיקום נפרדים, דבר שפיצל את המאמצים הקולקטיביים.

מושב א מספק דוגמה לחולשתם של מנהיגות וארגון קהילתי, בהשוואה למרבית הקיבוצים. בעוד שבקיבוצים יש בדרך כלל תפקידי מנהיגות פורמליים ומבני ממשל מבוססים, מרואיינים ממושב א' תיארו קשיים ארוכי שנים (עוד לפני אירועי שבעה באוקטובר) בגיוס מתנדבים, דבר המצביע על רמות נמוכות של פעולה קולקטיבית. הם דיווחו גם על מבנים ארגוניים לא מפותחים, תרבות השתתפותית מוגבלת ומנגנוני קבלת החלטות חלשים. בעקבות שבעה באוקטובר, בעוד שמרבית הקיבוצים התפנו כיחידות מלכודות ויושבו מחדש במיקום יחיד, מושב א' פנה בתחילה למועצה האזורית לקבלת סיוע בפינוי. כשהתברר שהמועצה אינה יכולה להציע תמיכה משמעותית, התושבים קיבלו הנחיה להתפנות באופן עצמאי. כתוצאה מכך, חברי הקהילה התפזרו במקומות רבים, דבר שמנע מהקהילה לתפקד באופן קולקטיבי והגביל קשות את יכולתה לספק לתושבים שירותים ותמיכה הדדית במהלך תקופת הפינוי הראשונית.

במסגרות עירוניות, שבהן ההון החברתי, המנהיגות והמוסדות ברמת הקהילה חלשים בדרך כלל לעומת הקיבוצים, הפינוי התנהל ברמת משק הבית ונעשו מעט מאד מאמצים לשמר קשרים קהילתיים או תפקוד קולקטיבי במהלך הפינוי. לדוגמה, מרבית תושבי שדרות שנאלצו להתפנות, התפנו לחמישה מקומות שונים ברחבי הארץ. הפינוי נוהל על ידי העירייה ולא על ידי מנהיגות הקהילה, תוך דגש מועט על שמירת המרקם הקהילתי הקיים. תחת זאת, העיריות התמקדו באספקת שירותים ובחלק מהמקרים איתור מקומות לדיור חלופי. עם זאת, לא נעשה מאמץ לפנות שכונה שלמה למיקום משותף או לפנות חברים בעלי מאפיינים משותפים (כגון משפחות עם ילדים צעירים או גמלאים) למיקום משותף. העירייה עבדה ישירות מול התושבים, ולא דרך מנהיגות הקהילה. רכזת שכונה אחת, שהייתה חלק מפרויקט עירוני לחיזוק הקהילות בתוך העיר, תיארה את התפקיד החשוב שמילאה בהעברת מידע לתושבי השכונה במהלך המתקפה. במהלך חודשי הפינוי הראשונים, כאשר השכונה התפצלה לפי משקי בית למקומות שונים לא נמצא לה תפקיד מהותי. עם זאת היו מקרים ספורים בהם העירייה תמכה בפעילויות של קהילות מקומיות.

מקרים אלו מדגימים גם כי המסוגלות לפעולה קולקטיבית מעצבת לא רק את תוצאות התגובה המיידית אלא גם את השימור והפיתוח המתמשכים של ההון החברתי במהלך השיקום. מערכת היחסים בין פעולה קולקטיבית, מנהיגות, מוסדות קהילתיים והון חברתי היא דינמית ומאופיינת במנגנוני משוב חיוביים. מערכת יחסים רקורסיבית זו נבחנת בהמשך הדוח, בחלק הבוחן את השפעות האסון ותהליכי השיקום על ההון החברתי.

4. תפקודי ההון החברתי והפעולה הקולקטיבית במהלך תקופת השיקום הראשונית

תפקודים חיוביים של הקהילה לאחר שבעה באוקטובר

הקהילה, על כל מאפייניה, שיחקה תפקיד משמעותי לאחר האסון. לרוב, התפקידים האלו התבססו על המשאבים החברתיים של הקהילה אשר מתוארים לעיל, כולל הון חברתי, מנהיגות, מוסדות קהילתיים ומסוגלות לפעולה קולקטיבית. למרות שתפקידי הקהילה- ובעיקר חשיבות ההון החברתי שלה- במהלך שיקום מתועדים היטב בספרות והוזכרו בקצרה לעיל, מצאנו לנכון לסכם

בקצרה על בסיס ניתוח הדאטה שנאסף עד כה, תפקודים בהם נראה שהמשאבים החברתיים של הקהילה לקחו חלק בעקבות אסון שבעה באוקטובר:

- **ניהול הפינני:** הון חברתי, לצד מנהיגות חזקה ומוסדות קהילתיים, היו חשובים לניהול תהליך הפינני באופן עצמאי, ברמת הקהילה. הפעולה הקולקטיבית באה לידי ביטוי ביכולתן של קהילות לקבל החלטות מהירות, לארגן תחבורה בטוחה לאתר הפינני ולהתיישב באתר הפינני בקהילה.
- **תמיכה הדדית:** משאבים חברתיים של הקהילה חיזקו את היכולת של הקהילה ליצור מערכים לתמיכה רגשית באמצעות רשתות ומנגנוני תמיכה הדדית. המרואיינים הדגישו במיוחד את הצורך בתמיכה רגשית קהילתית בקהילות שנפגעו באופן קשה. אחד המרואיינים תיאר את תהליכי האבל הקהילתיים כמשקפים את מנהגי האבל היהודיים המסורתיים. בעקבות הטרגדיה המיידית, הקהילה "ישבה שבעה"; החברים שהו במקום בטוח יחד, מעבדים את הטראומה ואבלים יחד בקהילה באופן אינטנסיבי. הצורך להיות ביחד בעקבות האסון ניכר גם בקהילות עירוניות בהן הקשרים רופפים יותר. לדוגמה, בקהילה עירונית אחת, שבה המשפחות התפנו בכוחות עצמן (אך קבוצה גדולה החליטה להישאר יחד), הקהילה קיימה שבת קהילתית מיד לאחר האסון ושבת נוספת בחודשים שלאחר מכן. אירועים אלו, שזכו להרבה משתתפים, העידו על הצורך של התושבים בתחושות מוחשיות של ביחד.
- **ניהול מערכות יחסים עם שחקנים ממשלתיים:** פעולה קולקטיבית, ובמיוחד מנהיגות חזקה (בפרט בערים), אפשרה לקהילות לעבוד ביעילות עם גורמים חיצוניים, כולל עם מנהלת תקומה. מנהלת תקומה הכירה באתגר של עבודה מול קהילות שבהן יש מנהיגות ומוסדות חלשים, אך התקשתה לכמת זאת בנוסחאות המזכות בסיוע.
- **השגת משאבים וסיוע מצדדים שלישיים:** כפי שמתואר בספרות על הון חברתי ושיקום מאסונות, גם במהלך השיקום מאירועי שבעה באוקטובר היו מקרים רבים שבהם קשרים חברתיים היוו מפתח להשגת משאבים עבור הקהילה. לדוגמה, בקיבוץ אחד, מנהיג קהילתי תיאר כיצד בזכות היכרות אישית של אחד מחברי הקהילה עם מנהלת רשת קטנה של בתי ספר, הוא הצליח לקבל סיוע במתן פתרונות לגיל הרך ולבתי הספר היסודיים באתר הפינני.
- **ניהול משאבים:** במהלך השיקום, קהילות רבות בעוטף, קיבלו תרומות פילנתרופיות ותמיכה מפורומים עסקיים. עם זאת, קהילות עם משאבים חברתיים יותר מפותחים הצליחו לנהל ולנצל טוב יותר את המשאבים הללו ולכוון אותם ביעילות לעבר האינטרסים הקהילתיים המשותפים שלהן.
- **גיוס אפקטיבי של מתנדבים והשתתפות קהילתית:** נורמות קיימות מראש של מעורבות אזרחית הקלו על הגיוס המהיר של מתנדבים ויצרו מבני מנהיגות אד-הוק המותאמים לצרכים המתעוררים במהלך הפינני. לדוגמה, קיבוץ אחד מינף את התרבות ההשתתפותית הקיימת שלו כדי להקים ועדות מתנדבים מרובות באתר הפינני, כולל ועדות שהתמקדו בגיוס כספים, חינוך, תקשורת ופעילויות תרבות. באופן דומה, בעקבות האסון, קהילה עירונית אחת בעלת אוריינטציה מגשרת עודדה את התושבים להישאר ולסייע במענה לצרכי העיר הרחבים יותר במקום להתפנות. חברי קהילה רבים נענו לקריאה זו, והשתלבו

באופן פעיל במאמצי הסברה ותמיכה כדי לטפל במגוון של הצרכים שלאחר האסון עימם התמודדו תושבי העיר.

- **מודעות למצב וזרימת מידע כלפי מעלה:** במהלך האסון ומיד אחריו, מנהיגות הקהילה ורשתות חברתיות צפופות היו קריטיות לביסוס הבנה מדויקת של התנאים בשטח והעברת מידע זה לרשויות. לדוגמה, בקיבוץ קטן אחד, מנהיג קהילתי נעזר בקשרים חברתיים קרובים ובידע מקומי מפורט כדי לתת דין וחשבון על כל חברי הקהילה, לזהות נעדרים ולסייע בזיהוי הקורבנות. מידע זה הועבר בזמן אמת ומיד לאחר מכן לרשויות ממשלתיות שהסתייעו בו כדי להעריך את המצב ולתאם תגובה אפקטיבית.
- **הקמת שירותי קהילה:** קהילות רבות התגאו בהקמת שירותי חינוך באתרי הפינוי שלהן, כמעט מיד לאחר האסון. כיתות גן ובית ספר יסודי הוקמו לעיתים קרובות על ידי קהילות בשיתוף פעולה עם גופים ממשלתיים חיצוניים. יתרה מכך, קהילות עם משאבים חברתיים מפותחים הצליחו לארגן שירותים קהילתיים אחרים, כגון שירותי תמיכה חברתית ופסיכולוגית, פאב קהילתי, מטבח קהילתי ואירועי תרבות. לעיתים קרובות, שירותים אלו התאפשרו הודות למעורבותם הפעילה של מתנדבי הקהילה.
- **זיהוי צרכים ומענה להם:** מסוגלות לפעולה קולקטיבית אפשרה לקהילות לזהות את צרכי חברי הקהילה ולספק להם מענה. קהילות מלוכדות (bonding) הצליחו לדאוג לצרכי חברי הקהילה, בעוד שקהילות מגשרות (bridging) הצליחו לזהות צרכים באוכלוסייה הרחבה יותר. בשתייהן, הפעולה הקולקטיבית הקלה על מתן משאבים ושירותים. לדוגמה, מנהיג קהילה עירונית אחד תיאר את תפקידה של הקהילה במתן מענה למנהגי אבלות יהודיים ברבות מהלוויות ובבתי האבלים בעיר. אותו מראיין תיאר את ההכרה שלהם בכך שבעקבות האסון המידי, תושבים בשכונה שנפגעה ביותר נזקקו למידע ברור, כמו גם לתמיכה רגשית וטיפול. כדי לענות על הצורך הראשון, הנהגת הקהילה החלה להדפיס ולהפיץ עלוני מידע על המתקפה ופעולות השיקום. במענה לצרכים האחרים, הם סייעו בהקמה ובניהול של מרכז טיפולי למפגשים קבוצתיים וביטוי יצירתי, עיבוד טראומה וטיפולים באמנות בשכונה. במקרים אלו, הקהילה נכנסה לנעלי העירייה וסיפקה פתרונות ברמת הקהילה לצרכי התושבים, הודות לתשתית, לרשת ולגמישות של הקהילה לזהות את צרכי התושבים ולספק פתרונות חדשניים. הקשרים בקהילה, מוסדות קהילתיים ורשתות חברתיות אפשרו ביטוי שיטתי ומאורגן של צרכים, כאשר מסוגלות לפעולה קולקטיבית אפשרה לקהילה לנסח תוכניות ופתרונות לטיפול בצרכים אלו.

תפקודים שליליים של הקהילה לאחר שבעה באוקטובר

למרות שמשאבים חברתיים מפותחים בקהילות הקלו באופן כללי על שיקום הקהילה לאחר אירוע שבעה באוקטובר, במיוחד במהלך שלב השיקום, בסבב הראשון של הראיונות המראיינים הצביעו גם על מקרים שבהם אותם משאבים חברתיים קהילתיים - במיוחד הון חברתי - האטו את השיקום. דינמיקה זו מדגישה את המתח בין שיקום הפרט או המשפחה לבין שיקום קהילתי קולקטיבי. בעוד שתהליכים אלו מחזקים לעיתים קרובות את זה, לעיתים הם גם משמשים כגורמים מעכבים.

- **האטה של קצב הפעולות:** מספר מרואיינים ציינו כי קהילות כפריות בעוטף עזה התאוששו לאט יותר מאשר העיר שדרות במידה רבה משום שהן תעדפו קבלת החלטות קולקטיבית ופעלו כיחידות מלכודות. בקהילות המונות כמה מאות חברים, הגעה להסכמה באמצעות תהליכים השתתפותיים היא מטבעה מורכבת וגוזלת זמן. לעומת זאת, פתרונות ברמת המשפחה הם גמישים וסתגלניים יותר. לדוגמה, הבטחת מקומות לינה לקבוצה של 100 משפחות היא לרוב קשה בהרבה מזיהוי 100 פתרונות דיור נפרדים למשקי בית בודדים. קיבוצים רבים הגבילו עוד יותר את האפשרויות שלהם בכך שהתעקשו על הסדרים שישמרו על תרבות הקיבוץ – כגון הקמת חדר אוכל קהילתי באתרי דיור זמניים. יתרה מכך, החלטות קהילתיות התקבלו בדרך כלל באמצעות מנגנונים דמוקרטיים דיוניים, בעוד שראש רשות עירונית יכול היה לפעול מכוח סמכות ביצועית, דבר שאפשר פעולה מהירה יותר. בנוסף, משפחות ביישובים בהם החזרה לבתים היתה החלטה משותפת, לא יכלו לבחור לחזור לביתם במועד מוקדם יותר. זאת בשונה מיישובים בהם כל משפחה החליטה לעצמה.
- **הארכת התקופת האבל:** מספר מרואיינים הצביעו גם על הסיכון בכך שלכידות קהילתית חזקה עלולה להאריך את זמן האבל הקולקטיבי האינטנסיבי, ובכך לעכב את השיקום. מנהיג מושב אחד ייחס את השיקום המוצלח יחסית של הקהילה שלו להחלטה אסטרטגית נגד מיקום קהילתי משותף. לאחר מספר חודשים שבהם הקהילה הייתה מחולקת בין שני אתרים עיקריים אך נותרה בעלת אוריינטציה קהילתית גבוהה, המנהיגות המקומית החלה לתמוך באופן פעיל בפתרונות מובחנים ברמת המשפחה. משפחות עם ילדים צעירים עברו לאזורים עם גני ילדים מתפקדים, בעוד שצעירים ורווקים עברו לתל אביב, שם הקימו בית קפה שסיפק תעסוקה ומעורבות חברתית כאחד. לדברי המרואיין, גישה זו אפשרה ליחידים ולמשפחות לחדש את חיי היומיום במהירות רבה יותר מכפי שהיה מתאפשר אילו הייתה הקהילה נותרת מאוחדת לחלוטין במיקום יחיד.
- **יצירת תלות:** לבסוף, חלק מהמרואיינים ציינו כי תושבי קיבוצים הפכו לעיתים לתלויים מדי במנגנוני הטיפול הקהילתיים במהלך הפינוי והדיור הזמני. בעוד שתמיכה כזו חיונית בעקבות הטראומה המיידית, הרי שלקיחת אחריות ברמת הפרט והמשפחה יכולה להיות צעד קריטי בהחזרת האוטונומיה ובבנייה מחדש של החיים לטווח הארוך יותר.

פרק ג: השפעת האסון ותחילת השיקום על ההון החברתי

1. השפעת האסון והשיקום על רמות ההון החברתי הנתפס של הפרט והקהילה

פרק זה מבוסס על נתוני הסקר הראשון שהופץ לתושבי עוטף עזה במהלך החודשים ינואר ופברואר 2025² ומתמקד בהשפעות על ההון החברתי שחלו לאחר שבעה באוקטובר. המשתתפים נשאלו לגבי רמות ההון החברתי שלהם – ברמת הפרט, וברמת הקהילה בנוגע ליישוב בו גרו לפני שבעה באוקטובר, והאם רמות אלו עלו או ירדו בעקבות האסון. מדדי ההון החברתי של הפרט כללו:

טבלה 2: פריטי סקר המודדים הון חברתי של הפרט

סוג הון חברתי	משתנה	שאלה
מלבד (Bonding)	רשת תמיכה חברתית	כאשר את/ה זקוק/ה לעזרה כלשהי, לכמה בני משפחה או חברים את/ה יכול/ה לפנות?
מלבד (Bonding)	מעורבות קהילתית	האם את/ה מתנדב/ת בקהילה שלך, או מעורב/ת בניהול חיי הקהילה?
מלבד (Bridging)	גיוון רשת החברים: ערבים	כמה מהחברים שלך הם ערבים?
מגשר (Bridging)	גיוון רשת החברים: דתיות	כמה מהחברים שלך שונים ממך במידת הדתיות שלהם?
מגשר (Bridging)	גיוון רשת החברים: השכלה	כמה מהחברים שלך שונים ממך ברמת ההשכלה שלהם?
מגשר (Bridging)	גיוון רשת החברים: עמדות פוליטיות	כמה מהחברים שלך הם בעלי השקפה פוליטית שונה ממך?
מגשר (Bridging)	גיוון רשת החברים: כלכלי	כמה מהחברים שלך שונים ממך ברמה הכלכלית שלהם?
מגשר (Bridging)	אמון באוכלוסיות שונות: עמדות פוליטיות	באיזו מידה את/ה נותנ/ת אמון באנשים עם השקפה פוליטית שונה משלך?
מגשר (Bridging)	אמון באוכלוסיות שונות: ערבים	באיזו מידה את/ה נותנ/ת אמון בערבים?

² הסקר כלל שאלות על שינויים בהון חברתי לאחר שבעה באוקטובר, בהשוואה ללפניו. בפרק זה לא נכללים נתונים מהסקר השני.

סוג הון חברתי	משתנה	שאלה
מגשר (Bridging)	אמון באוכלוסיות שונות: דתיות	באיזו מידה את/ה נותנ/ת אמון באנשים עם אורח חיים דתי שונה משלך?
מקשר (Linking)	קשרים בממשל	כמה מקבלי החלטות, או אנשים בעלי השפעה בממשל המקומי, האזורי או הלאומי את/ה מכיר/ה כיום, ויכול/ה ליצור איתם קשר באופן ישיר?
מקשר (Linking)	קשרים לבעלי השפעה שלא בממשל	כמה אנשים בעלי השפעה מחוץ למערכת הפוליטית, למשל משפיענים או בעלי השפעה בארגוני החברה האזרחית או פעילים חברתיים, את/ה מכיר/ה כיום ויכול/ה ליצור איתם קשר באופן ישיר?

מדדי ההון החברתי הקהילתי כללו:

טבלה 3: פריטי סקר המודדים הון חברתי קהילתי

סוג הון חברתי	משתנה	שאלה
מלבד (Bonding)	רשתות תמיכה הדדית	אם מישהו בשכונה (או בקיבוץ/מושב) זקוק לעזרה, באיזו מידה לדעתך אחרים בשכונה (או בקיבוץ/מושב) יתארגנו כדי לעזור לו? (סולם ליקרט מסכים מאוד עד מתנגד מאוד).
מלבד (Bonding)	אמון בתוך הקהילה	דרג/י את מידת האמון בין תושבי השכונה (או הקיבוץ/מושב) שלך. (סולם ליקרט מכלל אין ועד מידה רבה מאד של אמון).
מקשר (Linking)	קשרים ממשלתיים	באיזו מידה להערכתך, יש קשר בין עיריית/הנהלת/מזכירות/ [שם הישוב שציין] לבין משרדי הממשלה? (סולם ליקרט מכלל אין ועד מידה רבה מאד של קשר).
מקשר (Linking)	פעולה קולקטיבית	באיזו מידה להערכתך, יש לתושבי [שם הישוב שציין] יכולת להתארגן, להגדיר מטרות משותפות, ולפעול לקידום יישומן? (סולם ליקרט מכלל אין ועד מידה רבה מאד של יכולת).

הנתונים מראים כי בעוד שרמות ההון החברתי של הפרט נותרו יציבות בדרך כלל, אסון שבעה באוקטובר ותהליך השיקום העלו את מדדי ההון החברתי הקהילתי. נתונים סטטיסטיים אלו מסוכמים בטבלה להלן. במקומות שבהם קיים הבדל מובהק סטטיסטית בין הערכים בעמודת "ירידה" לעומת עמודת "עלייה", התא המודגש מראה את כיוון השינוי.

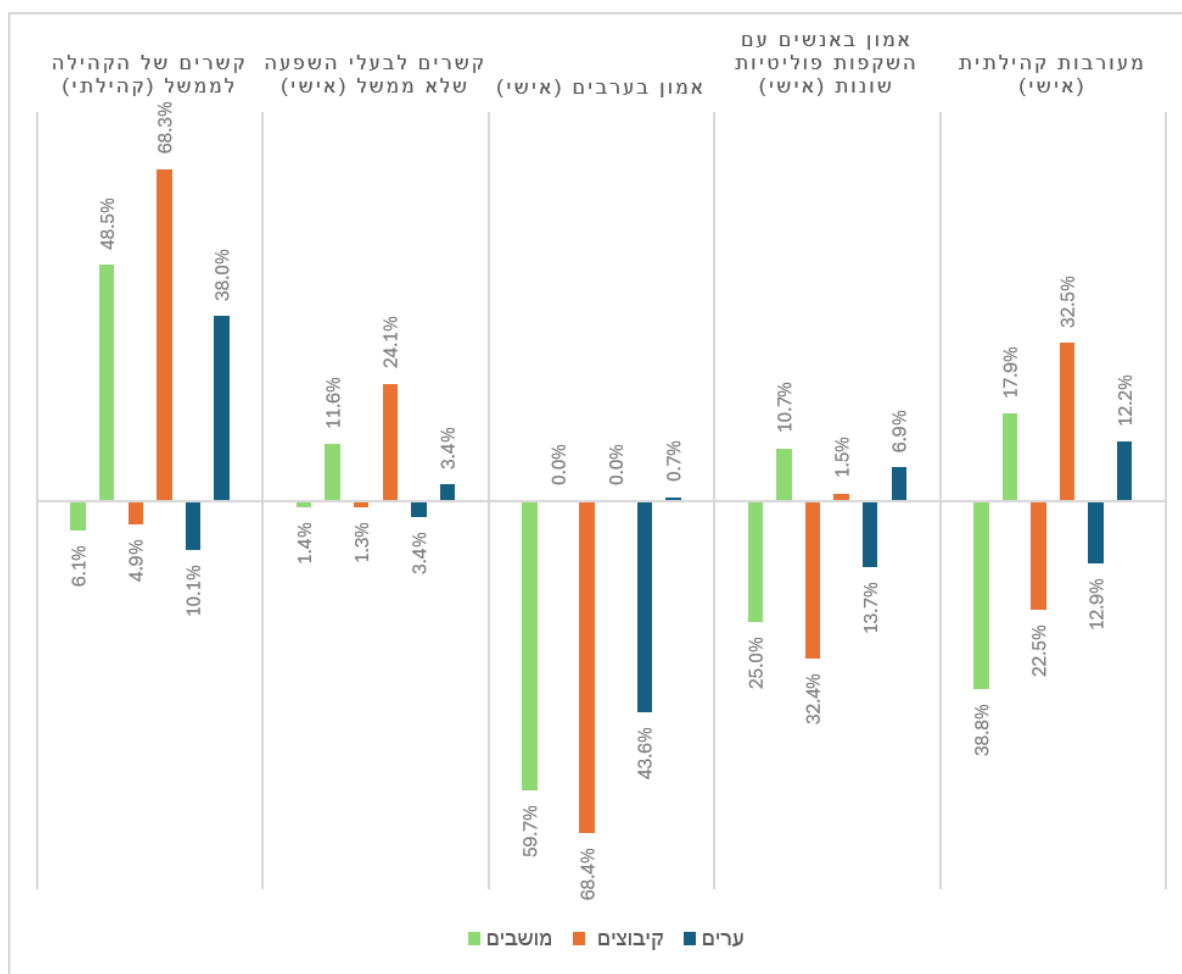
טבלה 4: רמות ההון החברתי לאחר שבעה באוקטובר

משתנה	סוג הון חברתי	ירידה(%)	ללא שינוי(%)	עלייה(%)
רשת תמיכה חברתית	פרט, מלכד	12.5	72.8	14.7
מעורבות קהילתית	פרט, מלכד	21.4	59.5	19
גיוון רשת החברים: עמדות פוליטיות	פרט, מגשר	10.9	78.1	10.9
גיוון רשת החברים: דתיות	פרט, מגשר	2.4	86.2	11.5
גיוון רשת החברים: השכלה	פרט, מגשר	0.8	96.7	2.5
גיוון רשת החברים: כלכלי	פרט, מגשר	4.4	89.2	6.4
גיוון רשת החברים: ערבים	פרט, מגשר	13.8	85.2	1
אמון באוכלוסיות שונות: עמדות פוליטיות	פרט, מגשר	21.2	72.5	6.3
אמון באוכלוסיות שונות: דתיות	פרט, מגשר	6.5	87.8	5.7
אמון באוכלוסיות שונות: ערבים	פרט, מגשר	53.8	45.9	0.3
קשרים בממשל	פרט, מקשר	4.7	85.6	9.7
קשרים לבעלי השפעה שלא בממשל	פרט, מקשר	2.4	86.8	10.8
רשתות תמיכה הדדית	קהילה, מלכד	5.2	33.7	61.1
אמון בתוך הקהילה	קהילה, מלכד	12	49.8	38.2
קשרים ממשלתיים	קהילה, מקשר	7.8	43.8	48.4
פעולה קולקטיבית	קהילה, מקשר	13.5	46.7	39.7

באופן כללי, התוצאות מהסקר הראשון מצביעות על כך שלאסון ולמה שארע בעקבותיו הייתה השפעה מועטה על ההון החברתי של הפרט. חברויות עם ערבים והאמון בערבים ובאנשים בעלי השקפות פוליטיות שונות ירדו באופן משמעותי, ככל הנראה בשל אופי האסון והאקלים הפוליטי הטעון שנוצר בעקבותיו. מעניין לציין כי יותר אנשים דיווחו על עלייה בחברויות עם אנשים בעלי רמות שונות של דתיות (יהודית). הדבר נובע ככל הנראה מההשפעה המאחדת של האסון על הישראלים היהודים ויתכן גם מפגשים של אנשים שפונו מבתיהם עם קהילות אחרות שקלטו אותם.

עם זאת, הנתונים מצביעים על כך שההון החברתי הקהילתי עלה באופן משמעותי במהלך 14 החודשים הראשונים שלאחר האסון. המשתתפים דיווחו על עליות במדדי הון חברתי קהילתי הן

מסוג מלבד והן מסוג מקשר, לרבות רשתות תמיכה הדדית, אמון בתוך הקהילה, קשרים עם הממשלה ומסוגלות הקהילה לפעולה קולקטיבית³. בשנים הבאות נעקוב אחרי השינויים האלו כדי להבין האם הם מהווים זינוק זמני או תופעה עם השלכות ארוכות טווח. ככלל, לפי הנתונים הראשוניים שלנו, לא נמצא קשר בין ההבדלים בשינויים בהון החברתי ברמת הפרט או ברמת הקהילה לבין סוג היישוב (עיר, קיבוץ או מושב) ולא למידת הנזק שנגרם בשבעה באוקטובר. עם זאת, כפי שמוצג באיור 3, תושבי קיבוצים (ביחס למושבים או ערים), דיווחו על העליות הגבוהות ביותר בקשרים קהילתיים עם הממשל, במעורבות קהילתית, ובקשרים לבעלי השפעה שלא בממשל, ועל ירידות גדולות יותר באמון בערבים ובאמון באוכלוסיות בעלות השקפות פוליטיות שונות.

איור 3: משתנים לגביהם קיים הבדל מובהק סטטיסטית בין השפעות ההון החברתי של סוגי יישובים שונים. אחוז המשיבים שדיווחו על עליות וירידות בכל סוג של הון חברתי

ממצאים אלו מצביעים על כך שהתקופה שלאחר האסון מציגה הזדמנות לחיזוק קהילות על ידי תיעול המומנטום של בניית הקהילה לעבר השקעות לטווח ארוך בתשתיות המשרתות מסוגלות קולקטיבית, כגון ארגון מחדש של תפקידים קהילתיים ובניית מרחבים למפגשים משותפים, כמו

³ ההון המגשר הקהילתי לא הוערך במדויק בסקר זה. על אף שנשאלה שאלה לגבי תפיסות של הטרוגניות קהילתית, ניסוח השאלה היה מבלבל ולא ניתן להסתמך על התוצאות

מועדונים ומקומות מפגש קהילתיים. הם גם מצביעים על כך שמבני הקהילה – הנקבעים על ידי סוג היישוב – מעצבים את תפיסת תהליך השיקום ומשפיעים על ההון החברתי והפעולה הקולקטיבית. לדוגמה, הירידה הבולטת במעורבות הקהילתית בקרב תושבי המושבים קשורה ככל הנראה לעובדה שמושבים רבים לא התפנו כיחידות מלכודות. גם תושבי הערים התפנו ביחידות משפחתיות ולא כקהילה, עם זאת, תושבי הערים דיווחו על רמות נמוכות יותר של מעורבות קהילתית באופן כללי. בעוד שרק 26% מהתושבים העירוניים דיווחו על התנדבות או סיוע בניהול הקהילה, שיעורים גבוהים משמעותית של תושבי קיבוצים (47%) ומושבים (49%) דיווחו על מעורבות כזו.

2. מנגנונים שהשפיעו על המשאבים החברתיים של הקהילה לחיוב או לשלילה במהלך השנה הראשונה לאחר אירועי שבעה באוקטובר

בעוד שהנתונים הכמותיים מהסקר הראשון מצביעים על שינויים חיוביים כוללים בהון החברתי הקהילתי הנתפס לאחר שבעה באוקטובר, הם אינם מסבירים מספיק את המנגנונים המניעים תופעה זו. מדוע נרשמה עלייה בהון החברתי הקהילתי לאחר האסון? באופן כללי יותר, אילו תנאים השפיעו על המשאבים החברתיים של קהילה⁴, הן לחיוב והן לשלילה, במהלך השלבים המוקדמים של השיקום? הנתונים האיכותניים ממחישים את המנגנונים שבאמצעותם התחזקו או נחלשו המשאבים החברתיים של הקהילה- כולל ההון החברתי- במהלך השלב הראשון של תקופת השיקום. הבנת המנגנונים הבסיסיים הללו חיונית כדי לעודד מצבים המחזקים את המרקם הקהילתי תוך מזעור תרחישים המסכנים אותו.

מנגנוני שיקום שהובילו להשפעות חיוביות על משאבים קהילתיים

תמיכה בנפגעי אסון פותחת ערוצים רבים לייצור הון חברתי ולחיזוק משאבים חברתיים של הקהילה. ניתן לייצר הון חברתי מלכד (bonding) על ידי מינוף הצורך ב-ביחד ליצירת מנגנוני תמיכה הדדית ועיבוד משותף של טראומה, גיוס מתנדבים לתפקידים פנים-קבוצתיים ועל ידי פינוי לאתר קהילתי משותף. ניתן לייצר הון חברתי מגשר (bridging) על ידי יצירת קבוצות תמיכה לנפגעי אסון החוצות את גבולות הקהילה, עידוד מתנדבים לזהות ולענות על צרכי נפגעים מחוץ לקהילה המיידית, ועל ידי יצירת קשרים עם ארגונים שונים לאספקת סוגי תמיכה מגוונים. ההון החברתי המקשר (linking) עולה ככל שקהילות מתחברות למקורות כוח בתוך הממשלה ומחוצה לה כדי להשיג משאבים ולקדם אינטרסים קהילתיים. המנגנונים הקשורים להשפעות חיוביות על ההון החברתי וכלל המשאבים החברתיים במהלך תקופת השיקום, כפי שזוהו בניתוח האיכותני, כוללים:

- **עיבוד קהילתי של טראומה, הצורך ביחד ויצירת קבוצות תמיכה:** מראיינים רבים דיברו על הצורך להיות ביחד בעקבות הטרגדיה. תקופת האבל הקבוצתית חיזקה את הקשרים הפנים-קהילתיים בין החברים, כאשר חברי הקהילה סיפקו וקיבלו תמיכה הדדית זה מזה. קהילות כפריות רבות (במיוחד קיבוצים) תיארו מאמצים מרוכזים להגיע לכל חבר וחברה

⁴ הסקר התייחס להון חברתי בלבד (כולל מרכיביו), אך טיבם של הנתונים האיכותניים גורם לקושי להפריד בין ההון החברתי לבין משאבים חברתיים אחרים. לכן, בתת-פרק זה, אנו מתייחסים לכלל המשאבים החברתיים.

בקהילה. בדרך זו, לאחר שנעשתה פנייה יזומה לחברי קהילה שהיו יחסית לא מעורבים בקהילתית, הם נמשכו אל תוך המרקם הקהילתי. תחושת האחריות ההדדית המוגברת שהייתה ניכרת במהלך האסון ובעקבותיו תורגמה לקשרים מלכדים חזקים יותר. הדבר היה נכון במיוחד בקהילות בעלות אוריינטציה מלכדת, אך לא רק בהן. בקהילה עירונית אחת ללא אוריינטציה מלכדת (אבל עם אוריינטציה מגשרת חזקה), מראיין תיאר תוכניות תמיכה שונות שהוקמו מיד לאחר האסון. תוכניות אלו ממשיכות לפעול ויוצרות קשרים בין אנשים שהיו זרים קודם לכן. באופן דומה, בעיר אחת, קהילה יזמה תוכנית שבה שובץ מתנדב אחד לסייע לכל משפחה שאיבדה בן משפחה באסון.

- **ריבוי הזדמנויות להתנדבות ומעורבות קהילתית:** בסביבה שלאחר האסון, צרכי האוכלוסייה הנפגעת וההזדמנויות למעורבות קהילתית הם שני צדדים של אותו מטבע. בעוד שמבני הניהול הקהילתיים בקהילות הכפריות המשיכו לרוב לפעול, רבים מהם הוסיפו תפקידי התנדבות נוספים ככל שהתגלו עוד צרכים. יתרה מכך, בקהילות עם אוריינטציה מגשרת, מענה לצרכים בשכונה או באוכלוסיית העיר (כפי שזוהו מפה לאוזן או באמצעות המדיה החברתית) יצר קשרים חדשים בין חברי הקהילה לתושבים אחרים בעיר. למשל, בקהילה עירונית אחת בעלת אוריינטציה מגשרת, מנהיג קהילתי תיאר הקמת ועדת חוסן בבוקר שמונה באוקטובר וגיוס מתנדבים לסיוע בצרכי שיקום מוקדמים בשכונה. בכך, האסון חיזק את ההון החברתי ואת מוסדות הקהילה.
- **יצירת רשתות קשרים לגישה למשאבים לא ממשלתיים:** קהילות רבות תיארו קבלת תמיכה ומשאבים משחקנים לא ממשלתיים, מארגוני חברה אזרחית ועמותות, מארגונים פילנתרופיים ומהמגזר הפרטי. לדוגמה, קהילות כפריות רבות קיבלו סיוע מעסקים החברים ב"פורום העסקים", יוזמה של החברה האזרחית שבה התאחדו 200 מנכ"לים של עסקים גדולים כדי להציע סוגי תמיכה שונים ליישובי עוטף עזה. את חלק מהקשרים יזמו הקהילות עצמן, בעוד שבמקרים אחרים יוזמת הפניה הגיעה מארגונים חיצוניים. ללא קשר לצד היוזם, קשרים אלו הגדילו את ההון המגשר והמקשר של הקהילה. סוגי קשרים אלו תוארו בעיקר על ידי קהילות כפריות במהלך תקופת הפינוי. קהילות עירוניות נטו לפנות לשלטון המקומי או לקשרים שהתקיימו קודם לכן עם ארגונים חיצוניים. בחלקו, הדבר עשוי לנבוע מכך שקהילות עירוניות פחות ניתנות לזיהוי לעומת קהילות כפריות (המזוהות עם היישובים).
- **קשרים עם גופים ממשלתיים לקבלת גישה למשאבים וקידום אינטרסים:** הגידול בהון החברתי שצוין בראיונות הרבים ביותר היה הון מקשר עם שחקנים שונים בעמדות כוח. המיקוד הלאומי בקהילות עוטף עזה בעקבות טבח שבעה באוקטובר הביא לתשומת לב פוליטית שפתחה ערוצי קשר חדשים עם שחקנים ממשלתיים, שלא התקיימו קודם לכן. יתרה מכך, קהילות רבות היו מעורבות עמוקות במאבק לשוכם של החטופים, דבר שהביא אותן במגע נוסף עם מגוון שחקנים ממשלתיים ופוליטיקאים. חיזוק הקשרים עם שחקנים ממשלתיים בולט במיוחד בקהילות הכפריות. הממשלה ומשרדיה עובדת בדרך כלל מול רשויות מקומיות, לרבות ארבע המועצות האזוריות של אזור עוטף עזה, כאשר כל מועצה אזורית אחראית למספר יישובים. תהליך השיקום משבעה באוקטובר הוא דוגמה נדירה למצב שבו הממשלה עובדת ישירות מול היישובים

עצמם. בכך התבססו קשרים חדשים רבים בין קהילות היישובים לבין בעלי תפקידים במשרדי הממשלה.

- **התנאים באתר אליו התפנתה הקהילה:** התנאים של קהילות רבות שהתפנו לאתר משותף העמיקו במידה רבה את הקשרים בין חברי הקהילה והגבירו את התמיכה (והתלות) ההדדית. קהילות רבות התפנו לבתי מלון. קיבוצים שעברו הפרטה הרגישו שוב כמו קיבוצים שיתופיים. התושבים בילו את מרבית ימיהם במרחבים המשותפים של המלון, יחד.
- **קשרים שנוצרו עם המארחים בפינוי:** בחלק מהמקרים, קהילות אירחו קהילות אחרות, דבר שייצר הון מגשר. אותה תופעה הייתה קיימת ברמת משק הבית. כאשר משקי בית התפנו ללא קהילה, הם יצרו קשרים חדשים בסביבתם החדשה.
- **מאמצי בניית קהילה כפעולות שיקום:** היו דוגמאות רבות לקהילות העוסקות ביוזמות מרוכזות של בניית קהילה כחלק ממאמצי השיקום הקהילתי. יוזמות רבות כאלו הגדילו את המשאבים החברתיים בקהילה. לדוגמה, קיבוץ אחד יצר פאב קהילתי באתר אליו פונה. יתרה מכך, קהילות רבות תעדפו שדרוג ו/או הקמה של מוסדות קהילתיים חדשים, כגון מרכזים קהילתיים ובריכות שחייה, בתוכניות השיקום של היישוב. בנוסף, קהילות ומועצות אזוריות עשו מאמצים מרוכזים ליצור נרטיבים קהילתיים ואזוריים על האסון, על השיקום ועל זהות המקום. מאמצים אלו תורמים לחיזוק המשאבים החברתיים של הקהילה, בדגש על המוסדות והון החברתי שלה. יוזמות לבניית קהילה לטווח ארוך ולטווח קצר במהלך תקופת השיקום הן, במהותן, שונות. בעוד ששני המאמצים היו ניכרים בראיונות, הם באו לידי ביטוי בצורות ובמטרות שונות. מאמצי בניית קהילה לטווח קצר – כלומר, מנגנוני שיקום שנוצרו כתגובה ישירה לזעזוע – כללו יוזמות שנתנו הזדמנות לחברי הקהילה להיפגש, להתרועע ולעבוד יחד באתר הפינוי או בהקשרים זמניים אחרים. עם זאת, המרואיינים תיארו גם יוזמות לבניית קהילה לטווח הארוך, הצפויות לחולל שינויים עמוקים בהתפתחות המשאבים החברתיים הקהילתיים, ביניהם הוספת תפקידים קהילתיים ותשתית קהילתית פיזית. במספר מקרים, קהילות שחסרה בהם מנהיגות קהילתית הולמת לפני שבעה באוקטובר, הוסיפו מנהלי קהילה וביצעו שינויים ארגוניים לטווח ארוך במנהיגות הקהילה, בתמיכת מנהלת תקומה. לאחר שיסתיים המנדט של מנהלת תקומה, חלק מהשינויים הארגוניים צפויים להישאר קבועים. יתר על כן, קהילות רבות בחרו להשקיע בבנייה ושיפור של אתרים למפגשים ופעילויות קהילתיות, כגון מרכזים קהילתיים, בריכות קהילתיות ומרכזי גמלאים ו/או נוער.

מנגנוני שיקום שהובילו להשפעות שליליות על משאבים חברתיים קהילתיים

הן הנתונים האיכותניים והן הכמותיים מצביעים על כך שבאופן כללי, ההון החברתי הקהילתי עלה במהלך 15 החודשים הראשונים של השיקום. עם זאת, היו גם מקרים בהם תהליכי השיקום פגעו בהון החברתי ובמשאבים חברתיים אחרים ברמת הקהילה:

- **סדקים קהילתיים במהלך תקופת הפינוי:** מספר קהילות שהתפצלו במהלך הפינוי תיארו פגיעה בהון החברתי הקהילתי. לדוגמה, בקהילה עירונית אחת בעלת אוריינטציה מלכדת, מספר קטן בלבד של חברי קהילה התפנו לאתר משותף. המרואיין מאותה קהילה הביע

ספקות לגבי השאלה האם מרבית המשפחות יחזרו לקהילה בעתיד. בקהילות כפריות אחרות בעלות אוריינטציה מלכדת שהתפצלו במהלך הפינוי, הקהילה חדלה לתפקד כיחידה במהלך תקופת הפינוי. בעודם מפוזרים על פני מספר אתרי פינוי, היה קשה ליצור מערכות תמיכה לחברי הקהילה, לקבל החלטות ברמת הקהילה ולספק שירותים קהילתיים.

- **מתחים ומחלוקות עקב קבלת החלטות קולקטיביות בהחלטות הוות גורל:** מספר קהילות כפריות שעסקו בקבלת החלטות קולקטיביות במהלך תקופת הפינוי תיארו את המתחים שעלו במהלך תהליכי קבלת החלטות חשובות ברמת הקהילה. בחלק מהקהילות תוארו ויכוחים טעונים רגשית (ונוכחות גבוהה בהם) לגבי עתיד הקהילה לפני הצבעות קהילתיות. במרבית המקרים, תהליכי קבלת החלטות אלו לא יצרו נזק לטווח ארוך. עם זאת, במקרים אחרים, המתחים הרקיעו שחקים ובסופו של דבר פגעו במרקם הקהילתי, משום שהחלטות הוות גורל התקבלו בתהליכים שלא נתפסו כמכילים או הוגנים. לדוגמה, בקיבוץ אחד, רק חברים – ולא תושבים שאינם חברים – יכלו להצביע על החלטות מהותיות לגבי עתיד הקהילה, על אף שכולם גרו במקום שנים רבות לפני שבעה באוקטובר. הדבר הוביל למרידות ותסכול, העמיק והרחיב סדקים קהילתיים לטווח ארוך.
- **מגורים בצפיפות במצבי לחץ גבוה:** במספר מקרים, מרואיינים תיארו את הצפיפות באתרי המלונות כטריגר לשברים ומתחים קהילתיים. כפי שציין מרואיין אחד, "פתאום אנשים שלא מסתדרים בזמנים רגילים נאלצו להיות יחד 24/7". הדבר, בשילוב עם אווירה טעונה רגשית עקב לחץ גבוה, טראומה ופוסט-טראומה, הוביל לעיתים לסכסוכים או מתחים. יש לציין כי הדבר התרחש רק במקרים שבהם מנהיגות הקהילה והארגון והתפקוד הקהילתיים הכלליים לא היו אפקטיביים באתר הפינוי. במקרים אחרים, מנהיגי קהילה הצליחו לעצב טוב יותר את האווירה, להפיג מתחים ולרתום את היחד הקהילתי לגורם השפעה חיובי.
- **כאב, תשישות וטראומה המובילים לנסיגה חברתית:** חלק מהמרואיינים מהקהילות שנפגעו קשה תיארו את חברי הקהילה כתשושים וחסרי אנרגיה רגשית כדי להיות מעורבים בקהילה ולהשקיע בחיי הקהילה במהלך תקופת השיקום הראשונית. בקהילה אחת שנפגעה מאד, מרואיין תיאר חברים שאינם מסוגלים לנהל את הקהילה, בשל אבודת אישיות כבדות שחוו חברי קהילה רבים. בסופו של דבר, הקהילה פנתה לאנשים שאינם חברים כדי שיובילו את הקהילה.
- **תחרות על משאבים:** תקופת השיקום מלווה בחלוקת משאבים בקנה מידה גדול, דבר המגביר את התחרות בין קהילות. בטווח הקצר, הדבר עלול היה לגרום למתחים בין-קהילתיים וייתכן שפגע בהון המגשר בין קהילות. למרות שהתחרות על המשאבים תוארה על ידי מספר מרואיינים, ההיקף וההשפעה המתמשכת של תופעה זו על ההון החברתי אינם ברורים.

3. מצב ההון החברתי לטווח קצר כהעצמה של התנאים שלפני האסון

ממדגם הקהילות שנחקרו באופן איכותני עד כה, נראה כי כיוון ההשפעות לטווח הקצר על המשאבים החברתיים הקהילתיים הוא פונקציה של היכולות לפעולה קולקטיבית שהיו לקהילה מראש. כלומר, לא רק שהון חברתי, מוסדות, ומנהיגות משפיעים על מסוגלות הקהילה לפעולה

קולקטיבית, אלא שמסוגלות הקהילה לפעולה קולקטיבית משפיעה על יצירה או הידרדרות של ההון החברתי ומשאבים חברתיים אחרים במהלך השיקום. הון חברתי, מנהיגות ומוסדות קהילתיים חזקים מאפשרים לקהילה לנהל את עצמה במהלך השיקום, לשמר את התפקוד תוך ניווט דרך עין הסערה ולרתום את תהליך השיקום לייצור נוסף של הון חברתי ומשאבים חברתיים אחרים. בקהילות ללא יכולות מפותחות לפעולה קולקטיבית, הקהילה נכפפת לכוחות השיבוש, ללא מנגנון היגוי שייצב את המצב ויעצב את התהליך. בתקופה הראשונית, היכולת "לנווט" לעומת "להיסחף" היא פונקציה של המסוגלות לפעולה קולקטיבית, המבוססת על הון חברתי, מנהיגות ואיכות גבוהה של המוסדות הקהילתיים הקיימים מראש.

הראיונות סיפקו דוגמאות רבות לקשר בין היכולת לפעולה קולקטיבית לבין הון חברתי במהלך השלבים הראשונים של השיקום. לדוגמה, קהילה כפרית מלוכדת עם מוסדות מנהיגות וקהילה חלשים התפצלה במהלך תקופת הפינוי ונתקלה בקושי לייצר סיטואציות שיפגישו את חברי הקהילה שהיו מפוזרים במקומות רבים. למרות שהמראיון תיאר ניוזלטר ואירועים קהילתיים מדי פעם, היה ברור כי הקשרים הקהילתיים נחלשו ולא ברור כמה אנשים יחזרו לקהילה כשתבנה מחדש. יתרה מכך, בקהילות בהן התקיימו מתחים או מוסדות בעייתיים מראש, מתחים אלו צפו על פני השטח והתגברו בעקבות האסון. גורמים רשמיים משתי המועצות האזוריות ציינו כי השפעת האסון והשיקום על המרקם הקהילתי והמסלול שלו הייתה תלויה בחוזקה של הקהילה בשישה באוקטובר.

כמעט כל הקהילות חוו רמות מוגברות של הון מקשר (linking) בעקבות האסון. עם זאת, קהילות בעלות מסוגלות גבוהה לפעולה קולקטיבית יכלו למנף טוב יותר הון זה לטובתן, בעוד שקהילות עם רמות נמוכות יותר של מסוגלות לפעולה קולקטיבית נתקלו בקושי בניצול וניהול הון זה. מסוגלויות גבוהות יותר לפעולה קולקטיבית עשויות היו להוביל גם להון מקשר מוגבר, אך קשה להעריך היפותזה זו עם הנתונים שלנו. יש להדגיש שההשפעות האלו ניכרות בינתיים בטווח הקצר. בסבב הראיונות השני, בשנה הבאה, אנו מקווים לזהות מגמות בטווח הארוך.

פרק ד: מטרות השיקום

מטרות השיקום נבחנות במחקר הן ברכיב הכמותני (סקר) והן ברכיב האיכותני (ראיונות): הסקר כלל שאלות פתוחות לגבי מטרות השיקום - הן של הפרט והן של הקהילה, ואילו במסגרת הראיונות, שנערכו בעיקר עם נושאי תפקידים בקהילות - המראיונים נשאלו מה הן המטרות ברמת הקהילה. השאלות על התקדמות השיקום חוברו על בסיס מטרות השיקום שהביעו המשתתפים בסקר הראשון. תגובות הסקר קודדו תמטית וכומתו; מתוך 305 המשיבים לסקר הראשון, 146 ענו על השאלה לגבי מטרות שיקום הקהילה ו-124 השיבו לשאלה לגבי מטרות שיקום הפרט. עם זאת, התשובות נטו להיות קצרות.

כאשר נשאלו על מטרות השיקום, מראיונים רבים הצביעו תחילה על גורמים שאינם מטרות שיקום כשלעצמם, אלא **תנאים מוקדמים להתחלת השיקום**. אלה כללו את סיום המלחמה,

חזרתם של כל החטופים וסיום שירות המילואים. בולטותן של תגובות אלו מדגישה את הקושי לעסוק בשיקום ולהמשיג אותו תוך כדי מאבק מתמשך. למרות שגם במצב חירום ממושך חייבים להתחיל בשיקום לפני שנמצא פתרון, היקפו ומסלולו מוגבלים באופן מהותי כל עוד נמשכת האלימות ונותרת אי-וודאות.

ברמת הפרט, כמעט מחצית מהמשיבים לסקר (59 משתתפים) זיהו את **בריאות הנפש** כמטרת שיקום ראשונית. לאחר מכן דורגו שיקום כלכלי, בניית קהילה ושיקום חברתי, חזרה ל"חיים כפי שהיו לפני כן" ומגורים בביטחון. ברמת הקהילה, המשיבים לסקר הדגישו את **התפקוד החברתי והארגוני**, הביטחון, בריאות הנפש של חברי הקהילה, יציבות כלכלית וחזרה למיקום הגאוגרפי של הקהילה כיעדי שיקום מרכזיים.

המראיינים – שמרביתם החזיקו בתפקידי מנהיגות פורמליים או בלתי פורמליים – הביאו לידי ביטוי סדרי עדיפויות שונים במקצת ממשיבי הסקר, כזה המשקף נקודת מבט רחבה יותר על שיקום הקהילה. שתי מטרות שיקום קהילתי חזרו על עצמן פעמים רבות: **צמיחה דמוגרפית ושיפורים באיכות החיים**. צמיחה דמוגרפית, הקשורה לעיתים קרובות להרחבה הפיזית של הדיוור והתשתיות, צוינה כיעד מרכזי. יעד זה הניח בדרך כלל את חזרתם של מרבית חברי הקהילה (ובחלק מהמקרים, ילדיהם הבוגרים) והישארותם ביישוב לטווח ארוך, כמו גם קליטת תושבים חדשים.

לצד צמיחה דמוגרפית, המראיינים ראו בתקופת השיקום חלון הזדמנויות לשיפור איכות החיים. הם הדגישו שאיפות לחזק את התפקוד הקהילתי באמצעות הרחבת פעילויות חברתיות, תרבותיות ופנאי; לשדרג מתקנים ותשתיות – כגון מרכזים קהילתיים, בריכות שחיה כמוקד מפגש קהילתי ומרחבי ספורט; ולשפר את אספקת השירותים, במיוחד בחינוך. חלק מהמראיינים הדגישו גם פיתוח כלכלי כמטרת שיקום חשובה, אם כי משנית. מטרות אלו מצביעות על גישה של "בנייה מחדש טוב יותר" (Build Back Better) לשיקום הקהילה ותואמות במידה רבה את התוכנית האסטרטגית של מנהלת תקומה.

פעולות ספציפיות שהוזכרו כחלק מהמטרות הכוללות לצמיחה ואיכות החיים כללו:

- בניית יחידות דיור
- בניית תשתית קהילתית פיזית (מודגש בתדירות גבוהה)
- שיפור הנוף הפיזי והבנוי
- בניית מבנים לשירותים חברתיים, חינוכיים ותרבותיים (כגון ספריות וגני ילדים)
- שיפור שירותים קיימים (בדגש על שירותי חינוך ורווחה)
- שיפור ניהול ותפקוד הקהילה (כגון תפקידים ותחומי אחריות חדשים)
- הגדלת משאבי אנוש בשירותים החברתיים הקיימים (כגון הוספת עובדים סוציאליים לסיוע לחברי הקהילה)
- שיפור הכמות והאיכות של פעילויות ואירועים קהילתיים
- גיבוש זהות ונרטיבים משותפים (כולל זכרון משותף והנצחה)
- ריפוי מטראומה
- שיפור מנגנוני נטוורקינג ותמיכה (בתוך הקהילה ובין הקהילה לשחקנים אחרים)

• הבטחת ביטחון

מתוך מטרות אלו, רק הביטחון נתפס כנתון לאחריותה הבלעדית של המדינה ברמה הלאומית. כל שאר המטרות נתפסו כאחריות משותפת בין הממשלה לקהילה או בין הקהילה לשלטון המקומי.

סיכום

דוח ביניים זה בחן את מערכת היחסים הדינמית בין הון חברתי לשיקום בקהילות עוטף עזה בעקבות מתקפת שבעה באוקטובר במהלך החודשים הראשונים שלאחר האסון. בהתבסס על נתונים שנאספו בשיטות מעורבות בחצי הראשון של הפרויקט, הממצאים מדגישים כי שיקום איננו רק תהליך חומרי או תשתיתי, אלא גם תהליך חברתי וארגוני עמוק.

תרומה מרכזית של המחקר בשנה הראשונה שלו היא זיהוי המסוגלות לפעולה קולקטיבית כמנגנון המתווך המרכזי שדרכו משפיע ההון החברתי על השיקום ועל היכולת של הקהילה להתמודד עם האסון. בעוד שהון חברתי נמצא במידה רבה בכל הקהילות, נמצא שיכולתו להתרגם לתוצאות שיקום מוחשיות הייתה תלויה באינטראקציה בין שלושה משתנים קשורים זה בזה: חוזקו של ההון החברתי עצמו, איכותם וקיומם של מנהיגות ואיכותם וקיומם של מוסדות קהילתיים. קהילות עם יכולות טובות לפעולה קולקטיבית הצליחו להתפנות בצורה מאורגנת ומלוכדת, לספק למפונים טיפול ושירותים באתרי הפינוי, לקבל החלטות קולקטיביות לגבי שיקום לטווח ארוך, ולפעול ביעילות מול שחקנים חיצוניים כגון משרדי ממשלה, מנהלת תקומה, ארגוני חברה אזרחית ושותפים מהמגזר הפרטי. לעומת זאת, קהילות עם מנהיגות או הסדרים מוסדיים חלשים יותר התקשו לעיתים קרובות להמיר קשרים חברתיים לפעולה מתואמת, גם כאשר ההון המלכד (bonding) היה חזק.

ממצאי הביניים של הפרויקט מדגישים גם את חשיבות מבנה הקהילה בתפקיד ובתפקוד של הקהילה בשיקום. קהילות בעלות אוריינטציה מלכדת – הנפוצות יותר בקיבוצים, מושבים ויישובים כפריים – הוכחו כאפקטיביות במיוחד בטיפול בחברי הקהילה ובשימור תמיכה הדדית במהלך העקירה. קהילות בעלות אוריינטציה מגשרת – הנפוצות יותר בהקשרים עירוניים – פעלו מעבר לקהילה המיידית והקלו על אספקת שירותים לאוכלוסית העיר בכללה. חשוב לציין כי מבני קהילה קיימים לאורך רצף ולא כדיכטומיה, והאוריינטציה שלהם השפיעה לא רק על תוצאות השיקום אלא גם על התפקודים שההון החברתי היה מסוגל להניע.

במקביל, המחקר מצביע על מורכבות, מעבר לתפיסות חיוביות של משאבים חברתיים קהילתיים. בעוד שבאופן כללי, משאבים אלו, כולל הון חברתי מלכד ותהליכי קבלת החלטות השתתפותיים יכולים בהחלט להועיל, לעיתים אותם משאבים האטו את השיקום, במיוחד במקומות שבהם פתרונות קולקטיביים הגבילו יכולת להגיב באופן גמיש יותר ברמת המשפחה. בחלק מהמקרים, הטיפול האינטנסיבי ברמת הקהילה יצר תלות יותר ברמת הפרט. מתחים בין שיקום הפרט, המשפחה והקהילה היו בולטים במיוחד במסגרות כפריות, שבהן תהליכים לקבלת החלטות בדרך דמוקרטית, הגדרת מטרות שימור לטובת חזקת התרבות ומציאת מקום מגורים חדש יחד בקהילה, דרשו זמן ועיכבו מדי פעם את השיקום. ממצאים אלו מצביעים על הצורך באסטרטגיות שיקום שתגלגליות המאזנות בין לכידות קולקטיבית לבין מסלולים מובחנים עבור יחידים ומשקי בית.

מהמחקר, בשלב זה, עולה עוד כי לאסון ולתקופת השיקום המוקדמת היו השפעות מוגבלות על ההון החברתי של הפרט, אך השפעות משמעותיות על ההון החברתי ברמת הקהילה, במיוחד הון מלבד (bonding) והון מקשר (linking). אמון בקהילה, תמיכה הדדית, קשרים לשחקנים ממשלתיים ומסוגלות נתפסת לפעולה קולקטיבית – כולם עלו באופן משמעותי במהלך השנה הראשונה לשיקום. שינויים אלו הושפעו פחות מחומרת הנזק הפיזי או סוג היישוב, ויותר מהיכולת והמסוגלות לפעולה קולקטיבית שהיו קיימות ערב המשבר. קהילות שנכנסו למשבר עם מנהיגות ומוסדות חזקים יותר היו בעמדה טובה יותר כדי לרתום את תהליכי השיקום לחיזוק נוסף של המרקם החברתי שלהן, בעוד שקהילות חלשות היו פגיעות יותר לתהליכי פירוד ופיצול.

לבסוף, מטרות השיקום המנוסחות של המשתתפים חושפות אוריינטציה חזקה לעבר גישת "בנייה מחדש טוב יותר" (Build Back Better). מעבר לביטחון – שנתפס כאחריות לאומית – הקהילות הדגישו התחדשות דמוגרפית, איכות חיים משופרת, שירותים מחוזקים, תשתית קהילתית משודרגת ופיתוח חברתי וארגוני לטווח ארוך. שאיפות אלו עולות בקנה אחד עם החזון האסטרטגי שקודם על ידי מנהלת תקומה, דבר המצביע הן על דיפוזיה של מדיניות בין הרמה הלאומית למקומית והן על תביעת בעלות מקומית על מסגרות השיקום.

במבט כולל, ממצאי הביניים מצביעים על כך שהתקופה שלאחר האסון מהווה חלון הזדמנויות קריטי: לא רק לבנות מחדש את מה שאבד, אלא להשקיע במכוון במנהיגות, במוסדות ובמסוגלות קהילתית לפעולה קולקטיבית. ככל שהמחקר יימשך במהלך התקופה הבאה, פעימות עתידיות של נתונים יאפשרו הערכה עמוקה יותר של השאלה האם ההישגים המוקדמים בהון החברתי ומשאבים חברתיים אחרים נשמרים, כיצד קהילות מסתגלות לאורך זמן, ואילו התערבויות תומכות בצורה האפקטיבית ביותר במסלולי שיקום מקדמי חוסן, ברי קיימא ומכילים (Inclusive).

מהנתונים שנאספו במהלך השנה וחצי הראשונות של הפרויקט עולות תובנות ומגמות רבות. עם זאת, עוצמתו המרכזית של מחקר זה נעוצה בעיצובו האורכי, המאפשר לבחון את הדינמיקות של השיקום לאורך זמן. סבב הראיונות הבא והפצת השאלונים במהלך 18 החודשים הקרובים יאפשרו לבחון האם הממצאים הראשוניים משקפים דינמיקות זמניות במצב שלאחר האסון, או שמא מדובר בתהליכים בעלי השפעות ארוכות טווח יותר.

Aldrich, D. P. (2012). *Building resilience: Social capital in post-disaster recovery*. University of Chicago Press.

Aldrich, D. P., & Meyer, M. A. (2015). Social capital and community resilience. *American behavioral scientist*, 59(2), 254-269.

Aldrich, D.P. (2017). The Importance of Social Capital in Building Community Resilience. In: Yan, W., Galloway, W. (eds) *Rethinking Resilience, Adaptation and Transformation in a Time of Change*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50171-0_23

Ostrom, E., & Ahn, T. K. (2009). The meaning of social capital and its link to collective action. *Handbook of social capital: The troika of sociology, political science and economics*, 17-35.

Kyne, D., & Aldrich, D. P. (2020). Capturing bonding, bridging, and linking social capital through publicly available data. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, 11(1), 61-86.

Villalonga-Olives, E., & Kawachi, I. (2015). The measurement of bridging social capital in population health research. *Health & place*, 36, 47-56.